UNIVERSAL
LIBRARY
OU_204709
UNIVERSAL
LIBRARY

F 901—26-3-70—5,000

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. 78 వ / V46వ   Accession No. T1220

Author వేంకటరాయ శాస్త్రి, వేదము.

Title శ్రీకృష్ణరాయ విజయము నాటకము.

This book should be returned on or before the date last marked below

P- 901—26-3-70—?,000

పాలెగాండ్రు నాటకము

(రాయలసీమ)

కర్త:

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి ఎమ్., ఏ.

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్,
4 మల్లికేశ్వరగుడినందు, లింగిసెట్టివీధి,
జార్జిటౌను, మదరాసు.

ll Rights Reserved.] [వె. రు. 8

ఈరూపకమును

గురుపూజా ప్రతికి

శ్రీ గునుపాటి ఏనాదిరెడ్డిగారి

కీర్తిమూర్తికి

సమర్పించితిని

"తనరూపమె ధ్యానంబగు
తనపేరె జపంబు సర్వదాయింక మాకున్"

వే వేం.

ఉపోద్ఘాతము.

శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు ఆంధ్రులకు నిరంతరస్మరణీయుఁడు; సంస్కృత వాఙ్మయమునకు ఉదయనుఁడు ఎట్టివాఁడో ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు అట్టి వాఁడు.

ఈరాజు నంతఃపురవృత్తాంతము పరంపరాగతముగా నిట్లు కలదు.

"ఒకానొకదినము రాయలు రాత్రి భోజనానంతరము పండితగోష్ఠిచే సభలో నిశీథముదనుకనుండి యాస్థానము చాలించి శయ్యాగృహంబునకుం జనిరి. అచ్చో నాతని పట్టమహిషి యంతకుమున్న హంసతూలికాతల్పంబునం గూర్చుండి చెలులతో ముచ్చటలాడుచు భర్త్రాగమనంబు వీక్షించుచుండి నిశీథమయ్యెఁ గావున నామె నిద్రాభరంబునకు నోర్వఁజాలక పరాకున వ్యత్యస్తముగ శయనించె. ఇట్లుండ నదంతరము వ్యత్యస్తశయానయైన నిజ మహిషిపాదనూపురరవం బాతనికిఁ గర్ణగోచరం బయ్యెను. తోడనె దిగ్గన లేచి మంచము పలుగెలంకులఁ బరికించి యచ్చోఁ బాదములుంచి నిద్రించు భార్యంగాంచి కారణమూహించుచుఁ గొంతవడకుఁ దెలిసి కోపించి...... పండ్లు పటపటం గొఱికి......యచ్చోటువాసి యింకొక భవనంబునకుం జని యచట శయనించెను......"

"ఇట్టి వృత్తాంతమునంతయుం నామె యరణపుకవియగు ముక్కు తిమ్మనఁ (నందితిమ్మన) చూచాయఁ గ్రహించి.........పారిజాతాపహరణం బను కథఁ గొని ప్రబంధము రచియింప నారంభించెను. అందు తొలియాశ్వాసమునకే తన యభిప్రాయము తేటపఱచి దానికిఁ దగు పద్యములు విరచించి...రాజునకుఁ దెలియఁబఱిచెను..." అనంతరము ఆకావ్యమునందలి 'నను భవదీయ దాసుని', 'పాటలగంధి' 'జలజాతాసన' అను పద్యములను వినఁగనే రాయలు

కోపము మాని తన రాణిం గలసెననియుం జెప్పుదురు. (చూ. గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి కవిజీవితములు పుట 177-179.)

పైకథ నాధారముగా గ్రహించి కొందఱు నాటకములను రచించి యున్నారు. నేనును రాయనిమీఁది పక్షపాతముచేతనేమి, తిమ్మనార్యుని మీఁది గౌరవముచేతనేమి, పైకథలోని చమత్కారమువలన నేమి ఆకృష్టుఁడనై ఈచిన్నిరూపకమును రచించితిని. కాని నాకుం దోఁచిన మార్పులను గావించితిని.

పారిజాతాపహరణమును తిమ్మనార్యుడు రాయనికి నీతి నుపదేశించుటకై ఆయన యంతఃపుర చరిత్రమును వ్రాసినాఁడనుటచేత కవి రాయనికి సూటిగా తగులునటువంటి వృత్తములనే కావ్యమున చొప్పించియుండునని తలంచుట సమంజసము. ఆవిషయమునే స్పష్టీకరించుటకు వ్రాసినాఁడో యనునట్లు టీకయుం ధ్వనించుచున్నది.

యాదవత్వమున సింహాసనస్థుఁడు గామి
సింహాసనస్థుఁడై చెన్నుమెఱయ
... ...
కోరి తొలుమేన తనకైన కొదువ లెల్ల
మాన్పుకొనవచ్చి భువనైకమాన్యలీల
నవతరించిన కృష్ణుఁడో యనఁగ మించె
నరసవిభుకృష్ణరాయ భూనాయకుండు.

అనియుం,

చక్రవర్తి మహాప్రశస్తి నాఁడును నేఁడు
చెలఁగి ధర్మక్రమ స్థితిఘటించె
... ...

నాఁడు నేఁడును యాదవాన్వయమునందు
జననమందెను వసుదేవ మనుజవిభుని
కృష్ణుఁడనుపేర నరసేంద్రు కృష్ణదేవ
రాయఁడనుపేర నాదినారాయణుండు.

అనుటచేతను ఒకవిధముగా శ్రీకృష్ణులవారిదైన ఈ పారిజాతాపహరణచరిత్ర రాయనిచరిత్రయే యను నభిప్రాయమును తొలుతనే రాయనికి బోధించుటకై దీనిని రచించినాఁడని ధ్వనించుచున్నది. ఈయంతఃపురవృత్తాంతము నిజమగు నేని ప్రథమాశ్వాసమంతయు రాయని యంతఃపురకథయే గావలయును.

ఇందులకు తగినట్లు కవి క్రిందిరీతిని కల్పించిరి. తెనాలిరామలింగయ్య రాయలవారి యాస్థానిలోనుండి ఎల్లవారిని భ్రమింపఁజేయుచు 'వికటకవి' యని ప్రసిద్ధివహించియుండెను. దానిని ఆధారముగాగొని అతనికి రాయల యంతఃపురములలో రాయలుండునప్పుడు ప్రవేశించు చొరవయుండినట్లును రుక్మిణి శ్రీకృష్ణులు పాచికలాడుచుండిన సమయమున నారదులవారు దర్శన మిచ్చినట్లు రామలింగయ్య ఏగననియు, నారదుని పారిజాతమునకు బదులు వజ్రపుబిళ్లను ప్రవేశపెట్టి సంవిధానమల్లితిరి. మిగిలినదంతయు పారిజాతాప హరణమే—మక్కికి మక్కి.

తిరుమలదేవి పట్టమహిషి; చిన్నమదేవి రెండవరాణి. రుక్మిణీసత్యభామలకును వీరిరువురకును సాదృశ్యమునచ్చుటకై కోపవృత్తమును రెండవరాణికి పెట్టితిరి. నారదునివలన పారిజాతాపహరణమున జరిగిన కార్యమును ఇందు తెనాలి రామలింగయ్యచే చేయించితిరి.

చిన్నమదేవి యంతఃపురచర్యలోను పారంపరిని కైకొనక మార్చితిరి. కేవలము ప్రత్యక్షముగా జరుగున్నందులకే రాయఁడు కోపగించెననుట రాయనికి ఉచితముగా గన్పట్టలేదు. పైగా శయనమున నున్న దేవేరిని అంతసేపు అయన చూచుచుండుట ఎట్లు! అందులకై పత్రాభరణమునకై అయన

కోపగించినదనియు అందులకు రాయఁడు శాంతింపం గడంగగా ఎంతటికిని ఆ యమ తనియక, తుదకు పాదతాడనముచే రాయని బహిష్కరించెననియు, అందులకు అశోకమువలె వికసింపక రాయలు ముకుళితహృదయుఁడై వెడలి పోయెననియు కల్పించిరి.

రాయనికి కోపమువచ్చిన వెనుక రాణియె తిమ్మయార్యునికి నివేదించుట కన్న పెలికత్తె అనునయించుట యుక్తమని చేటిచేతనే తిమ్మనకు చెప్పించి పారిజాతరచనకు పురికొల్పినట్లు అల్లిరి. ఆవెనుక కవియొక్క రచనాప్రయత్నము. ఈలో రాయలు దిగ్విజయయాత్ర బయలుదేరుటయు కూడ నేఁగుచుండిన తిమ్మన సమయము సందు దొరకినప్పుడెల్ల తన కావ్యమును వినిపించి రాయనిమనసు మెత్తఁబఱచినట్లును, ఈవిధముగా రాయఁడు సుముఖుఁడై దిగ్విజయానంతరము పారిజాత, మను చరిత్రములకు కృతినంది వేవేరి నూరార్చినట్లును అనంతరకథను నిబంధించిరి. రాయఁడేగిన క్షేత్రయాత్ర దిగ్విజయానంతరము దేవేరి ప్రార్థన సృష్టి జరిగినట్లును, అప్పుడే తిరుపతిలో రాయఁడు ఆముక్తమాల్యదను అంకితమొనర్చి విగ్రహములను చెక్కించినట్లును మార్చిరి. దీనికే చిన్నమదేవి విజయమని 'భారతి'లో ప్రకటించియుంటిని. ఇందు కొన్ని నూతనస్థలకములను చేర్చి కొంటిని.

వే. వేం.

రాయలసీమ

ప్రథమాంకము.

స్థలము 1.

విజయనగరము - రాజనగరుచెంత నొక వీథి.

[నేపథ్యమున పంచమహావాద్యములు. కొందరు జనులు వడివడిగా నడచుచు ప్రవేశించుచుందురు.]

ఒక బ్రాహ్మణుడు.—[వెనుకకు తిరిగిచూచి] త్వరగా రావయ్యా, మాధవయ్యా సభ మొదలుపెట్టినట్లున్నారు. మనకు ఆలస్యమైనది.

[నేపథ్యమునుండి "జయీభవ; దిగ్విజయీభవ; ప్రబలరాజాధిరాజ, రాజప్రతాప, రాజపరమేశ్వర, అరిరాయభయంకర, మూరురాయరగండ, నష్ట శాఖాలమ్బన, వీరనారాయణ, జగదేకవిభూష, జయ, కుమారవిక్రమ జయ; శ్రీకృష్ణదేవమహారాయ జయ; దిగ్విజయీభవ" అని బిరుదములు వినబడును. మంగళవాద్యములు మ్రోగును.]

మాధవయ్య—[ప్రవేశించి] ఉండవయ్యా రవంత. అబ్బా, నడవలేను. ఈశ్వరయ్యా, కొంచెం నిమ్మదిగా పోదాం.

ఈశ్వరయ్య—అయినట్టే, మనం పోయేటప్పటికి అంతా అయిపోతుంది. తెనాలిరామలింగయ్య నగరికి పోయి చాలాసేపయింది.

మాధ—అది సరేగాని, ఏమిటయ్యా ఈనాటి విశేషాలు, జరగబోయ్యేది?

ఈశ్వ—ఓహో! ఏమనుకుంటున్నావు? ఈనాడు తెనాలిరామలింగయ్య ప్రయాణకరంనుండి రాజధానికి వచ్చాడు. ఆస్థానానికి ఇప్పుడు ధూర్జటి గారిని గురించిన అపనమ్మక ప్రస్తావిస్తాడు. ఆ బయటి దేశాల పండితులతో

వాదం చేసి తరిమివేస్తాడు. పెద్దయ్యగారికి గండపెండేర బహూకరణం. ఇంకా చాలా విశేషాలు. భలే తమాషాగా ఉంటుంది. రా, రా. పోదాం.

మాధ—బలే! బలే! ఈదినం ఏమి స్వారస్యమైనా ఉంటుంది. సరే గాని, ఆ సమస్య ఏదో మరిచిపోయినాను, కొంచెం చెప్పవయ్యా.

ఈశ్వ—మాదన్నుడా, ఎంతలో మరిచిపోతావయ్యా! కృష్ణదేవరాయలవారి సమస్యలు ఈదేశంలో ఆబాలగోపాలం ఎరగనివాళ్లు లేరు. నువ్వేమో మరిచిపోయినానని అంటావు. చెప్తా విను.

"స్తుతమతియైన యాంధ్రకవి
ధూర్జటిపల్కుల కెట్లు కల్గెనీ
యతులితమధురీమహిమ?........"

[నేపథ్యమునుండి]

"హా! తెలిసెన్ భువనైకమోహనో
ద్ధతసుకుమార వారవని
తాజనతాఘనతాపహారిసం
తతమధురాధరోదితసు
ధారసధారల గ్రోలుటంజుమీ."

ఈశ్వ—ఆగుగోవయ్యా తెనాలిరామలింగయ్య, సమస్య పూర్తిచేస్తున్నాడు. [నేపథ్యమున కరతాళధ్వనులు] సభ మొదలుపెట్టారోయి. పదపద.

[నిష్క్రమింతురు.]

స్థలకము 2

రాయలవారిసభ.

[రాయలు, అష్టదిగ్గజములు, మంత్రులు, పరివారము ప్రవేశింతురు.]

వంది—జయీభవ. [ఇత్యాది పఠించును.]

రాయ—పండితులారా! కవిశ్వరులారా! విద్యావంతులారా! ఎవరైనను ఈసమస్యను పూరింపుడు.

"స్తుతమతియైన యాంధ్రకవి
ధూర్జటిపల్కుల కేల కల్గెనో
యతులితమాధురీమహిమ ?"

తెనాలిరామలిం—[తెరచాటుననుండియే] హా! తెలిసెన్

రాయ—ఓహో! తెనాలి రామలింగయ్యగారు వచ్చినారు.

రామలిం—[ప్రవేశించును.]

రాయ—రామలింగయ్యగారూ. ఏమి తెలిసినది ?

రామలిం—

"......హా! తెలిసెన్ భువనైకమోహనో
ద్ధతసుకుమార వారవనితా
జనతాఘనతాపహారిసం
తతమధురాధరోదితసు
ధారసధారలు గ్రోలుటం జుమీ."

రాయ—[ఆశ్చర్యముతో సభయందంతటను జూచి] ధూర్జటిగారూ, ఒప్పుకొందురా?

పండి—మహాప్రభూ! ధూర్జటిగారు నేడు రాలేదు.

అప్పాజీ—మహాప్రభూ! నేడు రామలింగయ్యగారు వచ్చినందున ఆ వైదేశికపండితులకు వాదార్థము సెలవొసంగవలెను.

రాయ—అప్పాజీ! వారలను సంతోషముతో రప్పించుము. విద్యావినోదములు ప్రారంభింపుము.

అప్పాజీ—[ద్వారము వైపు చూచి] ఓ సిప్పయ్యా, ఆ పండితులను రమ్మను.

[ఇరువురు ఆటకవులు అట్టహాసముగా ప్రవేశింతురు.]

ఇరువురును—జయము, జయము, శ్రీకృష్ణదేవరాయమహారాయా, నీకు జయము. నీవు సత్యమున హరిశ్చంద్రుడవు, దానమున కర్ణుడవు, ఐశ్వర్యమున దేవేంద్రుడవు, రూపమున మన్మథుడవు, ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు అపర భోజుడవు, పండితుడవు, కవివి, నిరంతరవిద్యావినోదివి. మేము పండితులము, కవీశ్వరులము. నీ ఆస్థానమందలి కవులను జయించుటకు వచ్చినాము. ఆశుకవిత్వధోరణిలో మమ్ము జయించినవారు లేరు. గడియకు వేయిపద్యములు నిరాఘాటముగా చెప్పగలము. ఎటువంటి క్లిష్టసమస్యయైనను పూర్తిచేయ గలము. అవధారణచక్రవర్తి, ధారణసార్వభౌమ, వాదిఘటాపంచానన, వాది మత్తేభసింహ, కవితార్కికకేసరి మొదలగు బిరుదులు మాకు వందలు వందలు. మా ప్రశంసాపత్రములు వేనవేలు. మా గండపెండేరములు మోయుటకు మత్తేభములు చాలవు. పోయినచోట్లనంతయూ ఏనుగుల నెక్కినాము. నానా రాజసందర్శనములు చేసినాము. రాయలవారి ఆస్థానము మాత్రమే మాకు మిగిలియున్నందున వచ్చినాము. మీ పండితులను జయించి మాగజపతుల దేశమునకు పోదలంచినాము. మహాకవీశ్వరులారా! పండితప్రకాండులారా! విద్యావంతులారా! మీతో వాదమనగా మాకు తృణప్రాయము. ఊదివేయ గలము మిమ్మందరను—ఈ చిన్నసమస్యను పూర్తిచేసి మీ పరువు నిలుపుకొనుడు చూతము. [చేతు లాడించుచు రాగముగా]

“కుంజరయూథంబు దోమకుత్తుక జొచ్చెన్.”

రామలిం—[ఒకమారు లేచి మరల కూర్చుండును.]

వాదిపండి—ఏమీ, ఎవరును చెప్పలేరా? ఇంతేనా మీశక్తి?

అలసానిపెద్దన—అయ్యో! రామలింగయ్యా, కానీ.

రామలిం—ఓహో! సభాస్తారులారా! వినుడు. ఓయి వాదీ!

గంజాయి త్రాగి తురకల
సంగాతులఁ గూడి కల్లు చవిగొన్నావా!

లంజలకొడుకా? యెక్కడి
ఁగుంజరయూథంబు దోమకుత్తుకఁ జొచ్చెన్ ?

వాదికుంఠి—[కోపముతో] మహాప్రభూ! ఇది కేవలము దౌర్జన్యముగాని వాదముగాదు. దూషించుటగాని పూరించుట గాదు. న్యాయము గాదు మహాప్రభూ.

రాయలు—రామలింగకవీశ్వరా! ఈ సమస్యను ఒకవేళ మీకే యిచ్చియుండినయెడల నేమి చేయుదురు?

రామలిం—మహాప్రభూ! ఏలినవారి యాశ్రితులముగదా. వినుడు మరి—

రంజనచెడి పాండవు లరి
భంజనులై విరటుఁ గొల్వఁ బాల్పడి రకటా
సంజయ విధి నేమందును
కుంజరయూథంబు దోమకుత్తుకఁ జొచ్చెన్.

సభ్యులు—బళిబళి.

వాదికుంఠి—ఎవరయ్యా నీవు, అధికప్రసంగిగా నున్నావు!

రామలిం—మహాహంకారగర్విత దుష్టవాది మదమత్తేభకంఠీరవ, నిరర్థక బిరుదాడంబరకవీంద్ర మేఘమహాపాతూల, శుష్కవాదికుకవిద్రావణమహాలగుడ, వికటకవి, గండరగండ, గండభేరుండ, ఆశుకవిత్వ లాడలాడాయమాన కవివృషభ ముక్కుత్రాడు ఇత్యాది బిరుదులుకొట్టి, శతఘంట, సహస్రఘంట, లక్షఘంట, కోటిఘంట, అర్బుదన్యర్బుదఘంటాదికవీంద్రుల గర్వమును భంజించి, వారి బిరుదులు, గండపెండేరములు, శాలువలు, దుప్పట్లు సహా పుచ్చుకొని రాయలవారి ఆస్థానమును ఆశ్రయించియున్న కవిమశకము తెనాలి రామలింగయ్య. ఈ కవిమశకమునకే భయపడుచున్నావు. కవిశార్దూలములు నీమీద లంఘించిన నేమైపోగలవు ?

వాదిపండి—'శిశుస్త్వం మా ప్రలాప.' మహాప్రభూ! ఈపద్యమునకు చెప్పిన యర్థమును చెప్పక అన్ని పాదములు చక్కగా సమన్వయింపవలయును.

సీ. రాజనందనరాజరాజాత్మజులు సాటి
తలప నన్నయవేమధరణిపతికి.

[అటే మిగిలిన పాదములును]

గీ. భావభవభోగసత్కళాభావములను

[అటే మిగిలిన పాదములును]

రాయ—[సభవైపు చూచును.]

రామలిం—'పశుస్త్వం మా విలాప.' మహారాజా! ఇతడు పరదుర్మార్గుడు. ఏలినవారి యాస్థానమునకు వచ్చి వేమభూపతిని పొగడుచున్నాడు. మా యేలినవారు సర్వదక్షిణాపథచక్రవర్తి కానున్నారు. దండయాత్రలు బయలుదేరినా కృష్ణ కాదు, గోదావరి, మహానదివరకు పోగలరు. అప్పుడు మీ ప్రభువులందరు మా యాప్తు లగుదురు. నీపద్యము నేను పూర్తిచేసినాను. ఈమాట ప్రశ్న నాదంతు. నాపద్యానికి చెప్పవయ్యా వాదిభటపంచాననా.

సీ. మేకతోకకు మేకతోక మేకకు మేక
మేకతోకకు మేకతోక మేక

[ఇట్లే తక్కిన మూడు చరణములును]

గీ. మేకతోకతోక మేక మేకతోకతోక.

[ఇట్లే తక్కిన మూడు]

వాదిపండి—[ఆలోచించుట నభినయించి] దీనికి అర్థము లేదన్నచో నవమానమగును. చెప్పుట కష్టముగా నున్నది, కాని. [ప్రకాశము] మహాప్రభూ, ఇది కట్టి అసందిగ్ధప్రలాపము. ఇటువంటి పద్యములకు కూడ మేము అర్థము కల్పించగలము. రేపు ఏలినవారి సన్నిధిలో రుజువుచేయగలము.

[సభ్యులు కొందరు నవ్వుదురు ; కొందరు దగ్గుదురు.]

రామలిం—తదికిణతోం. అయినదా మీకసి! ఎట్లెక్కించినారయ్యా మిమ్ము ఏనుగులమీదను, లొట్టిపిట్టలమీదను!

ఒక సభ్యుడు—నిచ్చెనలువేసి ఎక్కించికుంటారు.

రామలిం—ఈ పద్యమునకు అర్థము చెప్పుము.

నరసింహాకృష్ణరాయని
కరమరుదగు కీర్తి యొప్పెఁ గరిభిద్గిరిభిత్
కరికరిభిత్ గిరిగిరిభిత్
కరిభిత్ గిరిభిత్ తురంగకమనీయంబై

వాదిపండి—ఈపద్య మే గ్రంథములోనిది కవిగారూ?

రామలిం—తిలకాష్ఠమహిషబంధనములోనిది; నేనే వ్రాసితిని.

వాదిపండి—[ఆత్మగతము] ఈ మహానుభావు డసాధ్యుడుగా నున్నాడే. ఉపాయముగా నిచ్చటినుండి తప్పించుకొనిపోవలయును. [ప్రకాశము] అబ్బబ్బ! అబ్బ! కడుపునొప్పిగా నున్నది. మహాప్రభూ! మాకు సెలవు నిప్పించవలయును. రేపు మేము వచ్చి, శతావధానము, సహస్రావధానము కూడ చేయగలము. నేటికి సెలవు. [అని వడిగా నిష్క్రమింతురు]

రామలిం—శతసహస్రావధానముకూడ చేయగలరు! మహాప్రభూ! ఈ ఆశుకవులు మరల రారు

రాయలు—

ఉపగంతం బ్రస్తరకంబు సేతువు హిమ
వ్యూహంబునన్ జుట్టిరా
విదితంబైన మహిన్ మహాంధ్రకవితా
విద్యాబలప్రౌఢి నీ
కెవరు లేరీ సగసార్థబోధఘటనా
హేలాపరిష్కారతా

రద నీరూపము రామలింగకవిచం
ద్రా! సాంద్రకీర్తిశ్వరా.

రామలిం—ఏలినవారి అనుగ్రహమే అంతయు.

అప్పాజీ—మహాప్రభూ! కవిపండితులలో నందరకును పెద్దయైన పెద్దనగారికి నేడు గండపెండేరము బహూకరించవలెను.

రాయలు—అవును. చాల సంతోషము. [నౌకరులు వరహాలపళ్లెమును తెచ్చి సభామధ్యమున నుంతురు. వానితో గండపెండేరముకూడ.] పెద్దనార్యా! అందుకొనుడు.

అల్లసాని పెద్దన—మహారాజాధిరాజ!

శరసంధాన బల క్షమాది విశిష్ట
శ్వేతంబులం గట్టి దు
ష్ఫరషండత్వబిలప్రవేశచలన
బ్రహ్మఘ్నత ల్గానిన
నరసింహక్షితిమండలేశ్వరుఁ డ నె
న్నన్వచ్చు నీసాటిగా
నరసింహక్షితిమండలేశ్వరుని కృ
ష్ణా రాజకంఠీరవా.

సభ్యులు—ఆహాహా! భళిభళి! బాగుబాగు!

రామలిం—[హాహా యని నవ్వి] మహాప్రభూ! ఈ పద్యము సరికాదు. తాతగారూ! ఏమి ఇట్లు చెప్పుచున్నారు? కంఠీరవమనగా సింహము కదా. సింహమునకు బిలప్రవేశము సహజముగా పైగట్టునచెప్పి రాజకంఠీరవా, రాజసింహమా యనుట దోషము కాదా. ఏలినవారు బిలము ప్రవేశించిన రాజకంఠీరవా యని తోకకట్టి వెక్కిరింతురా యేమి! నేనుచెప్పెదను చూడుడు.

కలనం దావకఖడ్గఖండిత రిపు
క్ష్మాభర్త మార్తాండమం
డలభేదం బొనరించి యేగునెడ ద
న్మధ్యంబునన్ హారకుం
డలకేయూరకిరీటభూషితుని శ్రీ
నారాయణుం గాంచి లో
గలఁగంబాఱుచు నేగె నీవయనుశం
కం గృష్ణరాయాధిపా.

సభ్యులు—ఆః హా! దివ్యముగా నున్నది.

పెద్దన—మహాప్రభూ! ఈ గండపెండేరమును, పారితోషికమును రామలింగయకే తగినది.

రాయలు—రామలింగయగారూ, రండు.

రామలిం—ప్రభూ! పనికిరాదు. నేను పద్యము చెప్పుటకై చెప్పితిని గాని వేరుగాదు. తాతగారి పద్యము నిర్దోషము కంఠీరవశబ్దమును శ్రేష్ఠవాచకముగా ప్రయోగించినారు. బహుమతికి మాబోంట్లు కేవల మనర్హులుగదా. తాతగారూ, రండు. [అని స్వయముగా వారిని పిలుచుకొనివచ్చును. రాయలు గండపెండేరమును స్వయముగా పెద్దనగారికి తొడుగును.]

[నేపథ్యమునుండి—"జయం జయం ఏలినవారికి. పదునెనిమిది తిరుపతులనుండిన్ని, దక్షిణాదిందు దేవస్థలాలనుండిన్ని ఆయా ఆచార్యులు ప్రసాదములు తెచ్చియున్నారు. నానాదేశములు తిరిగి ఏలినవారి దర్శనానికి వేగులు వచ్చియున్నారు. అహమదానగరమునుండి వేగుల రామున్ను, గోలకొండనుండి వేగుల గోపాలన్ను, వాయువేగి హనుమంతయ్య, మనోవేగి పురుషోత్తమయ్య మొదలైనవారు వచ్చియున్నారు. ఇంకా ఏలినవారి దర్శనానికి రాజా జగదేవు, సాని తిమ్మప్పనాయుడు, రాచూరి రామినాయుండు,

పెదాగలి పెమ్మసాని రామలింగమనాయుడు, హండే మల్లారావు, బోయి రామప్ప, కదుతెనిమిది కప్పణాలవారు, దళనాయకులు, అప్పరపిళ్ల, కుప్పర పిళ్ల, సాళువనాయుడు, కొమార తిమ్మప్ప, సంగ్రరాజు, చెర్వు ప్రధాని తిప్పరసు, అయ్యప్పనాయుడు, కటిం విశ్వనాథనాయుడు, చెవ్వప్పనాయుడు, అక్కప్ప నాయుడు, కృష్ణప్పనాయుడు, వెలుగోటి యాచమనాయుడు, కన్నడ బసవప్ప నాయుడు, సాళువ మేకరాజు, మట్ల అనంతరాజు మొదలైనవారున్ను, బొమ్మిరెడ్డి నాగారెడ్డి, బసువారెడ్డి మొదలైన రెడ్డికుమాళ్లున్ను, కమ్మనాయకులు విఠలప్పనాయుడు అల్లుళ్లు కొమాళ్లు రాచరికంవారు అమరనాయకంవారు అందరున్ను ఏలినవారి దర్శనానికి కాచుకొనియున్నారు. క్రొత్తగా బుడుకకీసు వర్తకుడొకడుకూడ వచ్చియున్నాడు."

అప్పాజీ—మహాప్రభో! కవితాగోష్ఠి యైనది. ఏలినవారు కార్యాలోచనమందిరమునకు పోవలయును.

రామలిం—[తనలో] బుడతకీసువర్తకుడా! అందరికన్నముందు నేనే వినిచూచి అంతఃపురములో కొంత వేడుక చేసెదను.

[సభ లేచును. రాయలు, మంత్రియు నొకవైపును, మిగిలినవారు మరియొకవైపు నిష్క్ర).

ద్వితీయాంకము

స్థలకము 1.

నగరి బయట.

తెనాలిరామ—[ప్రవేశించి] బళి. అద్భుతముగా నున్నది ఈ జడ బిళ్ల. అంతయును నొకటే వజ్రము. పదికోట్ల వరహాలు చేయగలదు. అరచేతి యంత యున్నది. దీనిలో బంగారమును చేర్చి పెక్కు మణులవలె చూపినాడు. మంచి పనితనము. మాబోంట్లకేల! దేవేరులకే తగును. మరి దీనిని ఏలినవారికే చూపెదను. [వెనుకకుచూచి] ఓయి, ఆ బుడతకీచువర్తకుని మా వెంట రమ్మను. [ముందుచూచి] ఎవరురా అచ్చట! ఏలినవా రిపు డెక్కడ నున్నారు?

[నేపథ్యమునుండి—"తిరుమలదేవమ్మగారి నగరికి వెళ్లినారండి."]

రామలిం—మంచిది. నేను తిరుమలదేవిగారి నగరికే పోయెదను.

[నిష్క్ర]

స్థలకము 2.

తిరుమలదేవినగరు.

[రాయలు, తిరుమలదేవి పాచికలాడుచు ప్రవేశింతురు. చేటికలు కొందరు వారికి వీచోపులు వీచుచుందురు.]

తిరు—నాదే గెలుపు.

రాయలు—నాదే గెలుపు.

తిరు—ఎట్లు ప్రభూ! తా మోడిపోయినారు.

రామలిం—[కటాలున ప్రవేశించి] ఇరువురును ఓడిపోయినారే.

రాయ—రామలింగయ్యగారూ, రండు రండు.

[తిరుమలదేవి లేచి నిలుచును. ఒక చేటి రామలింగయ్యకు ఆసన మిడును. విసరును]

రాయ—ఎట్లు కవిగారూ? ఇరువురును ఎట్లు ఓడిపోగలము ?

రామలిం—ఏల కాదు? ప్రభువుల విజయములును, పరాజయములును వారి దేవేరులను చెందినవే గదా. కావున ఇరువురును ఓడినవారే.

తిరు—మరి తమ వాదము ప్రకారము ఇరువురమును గెలిచినట్లు కాదా?

రామలిం—అవును! కాకేమి. మీ కిరువురకును భేద మున్నదా. మండనమిశ్రుని శంకరాచార్యులవారు గెలిచినప్పుడు ఆయనభార్య తన్నుకూడ గెలిచినగాని గెలుపు పూర్తికాదని చెప్పలేదా? పరస్పరము మీ రొకరి నొకరు గెలిచిన నది గెలుపును గాదు, ఓడిపోవుటయును కాదు. కావున ఇరువురును గెలిచినట్లే, ఇరువురును ఓడినట్లే.

తిరు—కవులుగదా! నిరంకుశులు. మరి కవిగారూ, తాము నేడిచ్చటికి వచ్చుటచే మానగరు పావనమైనది. ఇటీవల వచ్చుటయే మానితిరిగదా.

రామలిం—అవును, పూర్తిగా తీరిక లేకపోయినది. నేను కొంతకాలముగా గ్రామాంతరము పోయియుంటిని. పైగా వైదేశికులు కవులు వచ్చియుండిరి. లేనిచో మాకేమి, నిరంతరము ఏలినవారిని, దేవిగారిని వినోదింప చేయుటయేగదా మాపని. మరి నేడొక విశేషము. ఖురాసను వర్తకు డొకడు వచ్చియుండినాడు. వానికడ నీయద్భుతమైన వస్త్రపు జతలిట్లయుండినవి. చూచితిని. అట్టి యపూర్వవస్తువును ధరించుటకు దేవిగారికంటె నితరు లెవ్వరున్నారని తీసికొనివచ్చితిని. ఇదిగో చూడుడు. [అని చూపును.]

[రాయలవారు అందుకొని దేవి కిత్తురు.]

తిరు—చక్కగా నున్నవి. ఇట్టి దొకటి వలయునని తలంచుచుంటిని. తలచిన తలంపుగా వచ్చినవి. రామలింగయ్యగారికి మనయందు దయయును అకారణ వాత్సల్యమును.

రామలిం—మహారాణిగారు తా నట్లు సెలవీయకూడదు. ఏలినవారు సాక్షాత్తు ఆ విష్ణువు నవతారము. 'నావిష్ణుః పృథివీపతిః'. సర్వదక్షిణాపథ

చక్రవర్తియొక్క పట్టమహిషియైన తాము సాక్షాత్తు ఆ మహాలక్ష్మియే. మీ యిరువురి కటాక్షమే మాకు సకలైశ్వర్యములకు కారణము. తా మిట్లు పలుక వచ్చునా ?

[తిరుమలదేవి ఆవిల్లను ధరింపఁబోఁగా చేటికలు వచ్చి దానిని చక్కఁగా సవరుదురు. దూరమునుండి చిన్నమదేవి చేటికలు ప్రభావతీకళావతులు చూచుచుందురు.]

ప్రభావతి—ఓసీ కళావతీ చూచావటే ఈ తెనాలిరామలింగయ్యగారు! ఈమెగారు మహాలక్ష్మియఁట. మనదేవిగారిని తక్కువచేయడానికి ఈ ఎత్తు. ఈమె మహాలక్ష్మి పతి ఈయన నారదమహాముని కాఁబోలు

కళావతి—ఎరగవటే ప్రభావతీ, రామలింగయ్య గడుసుదనం, టక్కరి మాటలు

రామలిం—దేవిగారు ధరించుటచేత ఈవస్త్రపుబిళ్లకు విలువ యేర్పడినది. మీభాగ్యము అశాలోవిక్కైన లేదు. ఈభరతఖండంలో ఇటువంటి అధికారము ఇంకొకటి లేదు. ఢిల్లీలో లేదుగదా పాశ్చాత్యదేశాలలో లేనే లేదు. ఏదేశవారి ప్రతినిధులైన ఎక్కడివారును ఇక్కడికి వచ్చుటచేత సకలాభరణాలున్ను మన రాజ్యమునకే వచ్చుచున్నవి. మనము వదలినవి ఇతరులకు. ప్రపంచమందలి మేలైనవస్తువులు భరతఖండములోను. అందులో మేలువస్తువులు విజయనగరములోను, అందులోను మేలు శ్రీతిరుమలదేవిగారి నగరిలోను ఉన్నవి. సకలరత్నములున్ను ఇక్కడికే రాగలవు. ఏలినవారికి తాము బహిఃప్రాణము. తమకు గర్వాతనేగదా మిగిలిన యంతఃపురమంతయు. ఇదమ దేవేరులందరును తమకు కర్వాతివారే. చిన్నమదేవిగారుకూడ తమకు చిన్నదే.

ప్రభావతి—[కళావతితో] చూచావటే చూచావటే, ఈరామలింగయ్యను. చిన్నమ్మగారేమిచేశారే ఈయన్ను. ఆమె కొండుకే వెలపెట్టి చూడదం. వారముడే జగడాలు పెట్టడంలో. రానీ తాయి దేవికే చెప్తాం ఇతగాడి చేష్టలంతా.

కళావతి—రామలింగయ్యకు త్వరలోనే శాస్తి ఔతుందిలే.

[అని నిష్క్రమి]

[నేపథ్యమున శంఖధ్వని]

ఒక చేటి—మహాప్రభూ! స్నానసమయమైనది.

రాయలు—[లేచి ఆత్మగతము] నేడు ఈ రామలింగయ్యగారు చిక్కు తెచ్చిపెట్టినారు చిన్నమదేవి చేటికలు చెప్పుటకు పోయినారు. కానీ, ఎట్టగునో చూతము.

చేటి—ఏలినవారు ఇటు ఇటు.

[అందరు నిష్క్రమి]

స్థలము 3

చిన్నమదేవి నగరు.

[మంచముపై చిన్నమదేవి పరుండియుండగా చేటికలు చుట్టు నిలచియుండగా ఒకతె వీణను మీటుచుండును.]

చిన్నమ—ఒసే ఆపాట వద్దే, నాకేమో కష్టంగా ఉందే.

ముసలి చేటి—ఏమమ్మా, ఒకవిధంగా ఉన్నావు తల్లీ.

చిన్నమ—తెనాలి రామలింగయ్య వచ్చాడన్నది మొదలు మళ్లీ ఏమి తంటా తెచ్చిపెడతాడో అని భయంగా ఉన్నదే. [కటాలున లేచి కూర్చుండి] ఒసే, ఏలినవారు ఇప్పు డెక్కడున్నారో చూచిరా.

ము. చే—ఆస్థానమందుండిరేమో [అని నగములో]

చిన్నమ—లేదే!

ము. చే—లేదే తిరుమలమ్మగారి నగరికి వెళ్లిరే.

మరియొక చేటి—అక్కడికే తెనాలి రామలింగయ్యగారు కూడా వెళ్లారండి.

చిన్నమ్మ—[మంచముపైబడి] ఒసే, నాకేమో ఇవాళ ఒకమాదిరిగా ఉందే, అక్కడికి ఎందుకు వెళ్లారే ఏలినవారు ఇక్కడికి రాక ?

మ. చే—ఊర్కే మొహమాటానికి పోయి యుంటారమ్మా.

చిన్నమ్మ—నాకేమో అనుమానంగా ఉందే.

మ. చే—పిచ్చితల్లీ! అనుమానా లెందుకమ్మా. ఏలినవారు మొహమాటానికి ఏవేవో చేస్తుంటారు.

ఒక చేటి—[వడిగా ప్రవేశించి] ఎవడో ఒక బుడతకీచువాడమ్మా, నగలవర్తకుడు ఏవేవో మంచి మంచి ఆభరణాలు తెచ్చాడమ్మా. తెనాలి రామలింగయ్య ఆసామీ తిరుమలమ్మగారి నగర్లోకి పిలుచుకొనిపోయినారు.

చిన్న—[మునిచేటిని చూచి] చూచావటే, నా అనుమానం బలపడుతున్నది. నా కేదో అవమానం చేయడానికి ఏదో ఎత్తు వేస్తున్నాడే రామలింగయ్య.

[ప్రభావతీ కళావతులు ప్రవేశింతురు.]

ప్రభావతి—ఏమని చెప్పతమే దేవిగారికి ?

కళావతి—మరి చెప్పకపోతే ఎలాగే ?

చిన్న—ప్రభావతీ కళావతులూ, రండి. చెప్పండే అక్కడ ఏం జరిగిందో.

ప్రభావతి—ఏమీ లేదమ్మా. ఏలినవారు ఇందాక తిరుమలమ్మగారి నగరికి వచ్చారండి. అక్కడ ఏలినవారూ, దేవిగారూ సాదికలాడుతూవుంటే పరియాచకాలాడుతూ రామలింగయ్యగా రక్కడికి వచ్చారు.

చిన్న—ఏం చేశాడే ఆమహానుభావుడు. త్వరగా చెప్పి ముగించు.

ప్రభావతి—ఎవడో బుడతకీచువాడటమ్మా, వర్తకుడు. గొప్పగా వజ్రపుబిళ్ల తెచ్చాడు. తెనాలిరామలింగయ్యగారు పదివేలవరహాలకు బేరం చేశారట. ఏలినవారు తిరుమలమ్మగారికి ఇచ్చారు. ఎంత బాగుందమ్మా చీకటిని చీల్చేస్తుంది.

చిన్న—మధ్యాహ్నంగా ఉంది. త్వరగా చెప్పి ముగించవే దాని సంగతి.

కళావతి—అంతటితో ఊరుకోకుండా తిరుమలమ్మగారిని చాలా దూరం పొగడి 'చిన్నాదేవిగారు మీకంటె చాలా చిన్న' అని ఇలాంటి మాటలు చాలా తక్కువపరుస్తూ మాట్లాడారమ్మ. మేము వినలేక వచ్చేశాము.

చిన్న—నాపాలిటి యముడే ఆ రామలింగయ్య. [అని ముసలి దానిని కౌగలించుకొని కన్నీరు నించును.]

ము. చే.—ఏమమ్మా, ఏం మునిగిపోయిం దిప్పుడు. ఏదో ఒక రాజం ఆయన తెస్తే, అప్పుడక్కడున్నారు కాబట్టి ఏలినవారు ఆమెకిచ్చారు. అంతమాత్ర మీగదమ్మా. నీవు కోరితే అలాంటివి వందలు రావా?

చిన్న—వందలు గిందలు. నామాట ఎందు కెత్తవలెనే ఆ రామలింగయ్య. అతని నోటి కడ్డము లేదే. ఏలినవారుకూడా నిలుపలేరుగదటే. నన్ను ఈవిధంగా అవమానం చేయడానికి నేనేం అపకారం చేశానే ఇతనికి! ఏలినవారుకూడా ఆమోదిస్తే ఎందుకే నా బ్రతుకు? [అని ఆభరణములు ముద్దలైనవి లేచి మంచముపై విసరికొట్టి కటాలున నిష్క్రమించును.]

ము. చే.—దేవిగారికి కోపము వచ్చెనా. బహుశః ఏలినవారు ఇక్కడికి వచ్చినా రావచ్చు. ఓసే మీరంతా పనిపాటలు నిలిపివేసి ఎక్కడివారక్కడ చప్పుడు చేయకుండా ఉండండి.

[నేపథ్యమునుండి 'ఏలినవారు ఇటు ఇటు.' అంత రాయలవారు ప్రవేశింతురు.] [చేటికలు నిష్క్ర.]

రాయ—ఏమాశ్చర్యము, ఈనగరి కేమి ఇట్లు చిన్నబోయి యున్నది! ఆ చేటికలు సర్వమును చెప్పినట్లున్నది. [అని ఇటునటు చూచుచు నిష్క్ర.]

స్థలకము 4.

కోపగృహము.

[ఒక చేటి విసరుచుండఁగా, ఒక చేటి పాదము లొత్తుచుండ, కొందఱు నిలిచియుండ, తెల్ల చీర ధరించి ఆభరణములు మాని మంచముపై పొరలాడు చిన్నమదేవి ప్రవేశించును.].

చిన్న—[కటాలున లేచికూర్చుండి] అయ్యో, ఏం చేసేదే ఈ ఆరాటం తీరేదానికి ?

కలలోననైన నవ్వులకైన నామాట
జవదాఁటవెఱచు నోచంద్రవదన,
యేపదార్థంబు నాయెదుటఁ బెట్టకమున్న
ఎవ్వారి కొసఁగఁ డోయిగురుఁబోఁడి,
చెలులు నాతో నేమి చెప్పుదురో యని
లంచంబు లిచ్చు నోచంచలాక్షి
తోడిచేడియలు నాతోడి వంతులకు రా
సైరింపఁజాలఁ డోసన్నుతాంగి ;
అరమరలు లేని కూరిమి ననఁగిపెనఁగి
కొదలుదీఱని గోర్కుల గూడియాడి
కపటమెఱుఁగని మమతలఁ గలసిమెలసి
యున్న విభుఁ డిట్లు సేయునే యోలతాంగి.

ఒకచేటి—అమ్మా, పిలిచినవారు వస్తున్నారు.

చిన్న—ఓసీ, నాదుప్పటి తేవే, [అని ముసుగిడుకొని పరుండును.]

[రాయలు నెమ్మదిగా ప్రవేశించును. ఒకతెను చూచి నోటిపై వ్రేలు పెట్టి మిగిలినవారికి చప్పుడుచేయవలదని చేసన్నలచే సూచించి చిన్నమ దేవిని సమీపించును. దేవికి వీచుచుండిన దాసి చేతియందలి విసనకఱ్ఱను తీసికొని దేవికి వీచును. చిన్నమ కటాలున ముసుగు తీసి రాయలను చూచి మరల ముసుగిడుకొనును.]

రాయ—ఏమి యీకోపమునకు కారణము? నిజముగానే నీకు కోపము వచ్చెనదా, లేక నన్ను పరిహాసము చేయుచున్నావా? నీ కెవరైన నపకార మొనర్చిరా? నా కేమియు తెలియకున్నది.

ఇందునిభాస్య, మైతొడవు
    లేలధరింపవు? నున్నఁగావు లీ
వెందును మానలేవు, తెలు
    పేటికిఁగట్టవు? వీటికాయుచు
లెక్కొందలిరాకు మోవిఁదుల
    కింపుగఁజేయక యున్కియేమి? నీ
చందము నింతయయ్యెడు ని
    జంబుగ నాకెఱుంగఁ జెప్పుమా.

ఏమీ! ఇటు చూడవా!

మనముల మాటలం గ్రియల
    మన్నన లీనొకనాడు నెట్టిగా
మినులకు, గారవంబు మెర
    మెచ్చులకై పచరింతుగాని పా
యని యనురక్తి నీయెడన
    యగ్గలమై కనుపట్టు నాకు నీ

పనిచిన పంపు సేయుటయ
ప్రాభవమా టది నీవెఱుంగవే.

[అని చిన్నమదేవిని తాఁకఁజూచును.]

చిన్నమ—[లేచి పయ్యెద సర్దుకొని] ప్రభూ! నన్ను తాకవలదు. చాలును, చాలును. చిన్నకు అందరకన్నను చిన్న. రామలింగయ్యకే చులకనై పోయినాను ప్రభువుల కేమి లెక్క నన్నింకనూ చిన్నబుచ్చవద్దు.

రాయ—ఏమీ, రామలింగయ్యగా రేమిచేసినారు ?

చిన్న—చేయవలసిన పనియే చేసినారు. ఏలికవారు సాక్షాత్తు విష్ణువు, ఆమెగారు మహాలక్ష్మి. జడబిళ్ల మహాలక్ష్మికే తగును మహాప్రభూ! ఈచిన్న దానికేల ?

రాయ—ఏమీ, ఈరవంతకా అలిగెదవు ?

చిన్న—లేదు మహాప్రభూ లేదు. తిరుమలదేవి అలిగిన లాభమున్నది గాని మావంటివారు అలిగి మాత్ర మేమి? ఏగుట్టయో, ఏబావియో చాలును.
[అని బిరబిర నిష్క్ర.]

రాయ—[ఆత్మ] దీని కోపము మిక్కుటముగా నున్నదే. చూచెదగాక. [అని వెనుకనే నిష్క్రమించును.]

[చేటికలు ఒకరినొకరు చూచుకొనుచు నేపథ్యమువైపు చూతురు.]

నేపథ్యమునుండి చిన్నమ.

పతి ప్రాణసన్మిత్రబంధువు,
పతి దైవం, బేదుగడము పతి సతులకు, న
ప్పతియె కడు మేరదప్పిన
గతి కులకాంతలకు వేఱు కలదే చెపుమా.

కలకాల మొక్కగతి పూ
సలలో దారంబుమాడ్కి సతి మదిలోనన్
మెలఁగెడు పురుషులు గలుగుట
తొలుజన్మను నోముఫలము తోయజనేత్రా

ము. చే.—అమ్మగారు ఏలినవారిమీద చాలాకోపం చేస్తున్నారు. పాపం ఏలినవారు చాలా వేడుకొంటున్నారు.

[మరల నేపథ్యమునుండి.

ధన మిచ్చి పుచ్చుకొన్నను
మనమున నోర్వంగవచ్చు మగఁడింతులకున్
జనవిచ్చి పుచ్చుకొన్నను
మనవచ్చునె యింక నేటి మాటలు చెపుమా.]

ము. చే.—చూడవే, చూడవే. పాపం ఏలినవారు అమ్మగారికి దండం పెడుతున్నారు. అయ్యయ్యో! అమ్మగారు ఏలినవారిని తన్నివేసింది. ఎంత పని! ఎంతపని! ఏలినవారికి చాలాకోపం వస్తున్నది.

[రాయలు నేపథ్యమునుండి. 'బుద్ధిహీనురాలా! ఎంతసేపటికిని కోపము మానవా! ఓ! నీ ముఖము చూడరాదు. నా పాదాల్లో నీవు పడేదాకా నీ ముఖము చూడను. ఏమి దినము! ఏమి దినము!' అనుచు ప్రవేశించి కోపాటోపమున నిష్క్రమించును.]

[చిన్నమదేవి ప్రవేశించును.]

ము. చేటి.—ఎందుకమ్మా అంతకోపం చేశావు!

చిన్న.—పోవే బుద్ధిలేనిదానా, నీవా నాకు బుద్ధులు చెప్పేదానివి! [అని రాయలవారు పోయినవైపు చూచి] ఓసీ, నిజంగానే ఏలినవారికి కోపం వచ్చినట్టుందే!

ము. చే—అదిగదమ్మా నేను చెప్పడమున్నా, అంతదూరం ఎందుకు పెట్టుకొన్నావు తల్లీ?

చిన్న—[ము. చే. తో] ఒసే, నువ్వుపోయి వారితో మంచి మాటలు చెప్పి పిలుచుకొనిరావే. [ముసలిది నిష్క్ర.]

చిన్నమ—అయ్యో! ఏలినవారు బదులుచెప్పకుండా పోతున్నారే? [అని రెండడుగులు ముందుపోయి] ముసలిదాన్ని కసరుతున్నారు. నేనైనా పోయి పిలుచుకొనివస్తాను.

[అని నిష్క్రమించును.]

చేటికలు—మనమూ పోదాంరండి. [నిష్క్ర.]

తృతీయాంకము

స్థలకము 1.

రాయల యాస్థానము.

[రాయలు, అప్పాజీ, అయ్యమరసు, కొండమరసు, బాచమరసు, మొదలైనవారు ప్రవేశింతురు.]

రాయలు—మహామంత్రులారా! ఈవరకు వీరనరసింహరాయలవారు రాజ్యపాలన గావించుచుండిరి. ఇప్పుడు ఆరాజ్యాంగములు, దుర్గములు, దేశములు, కోటకొత్తళములు, విద్యాస్థలములు, పుణ్యభూములు, సామంతనరదు రాజ్యములు మేము చూచిరావలెను. అప్పాజీ మీ యభిప్రాయమేమి?

అప్పాజీ—మహాప్రభూ! ఏలినవారి యభిప్రాయమే మాయభిప్రాయము. ఉచితమైనదే. పెద్దలు ఏలినరాజ్యములు లెక్కచూడవలెను. రాజ్యములలోగల ప్రజలు స్వామివారిని కనవలెను. శత్రురాజులకు సామంతులకును భయంకరముగా చతురంగబలములతో అష్టదిక్కులు లెక్కచూచి కీర్తి నిలయించ జేయవలెను.

రాయ—చాలసంతోషము. మీవంటి నీతిపరులైన మంత్రులుండగా మాకేమి కొదువ. మరి మాకు తక్షణమే ఈక్రింది విషయములు తెలియవలెను. కర్నాటక సింహాసనమునకు ఎన్నిలక్షలరాజ్యములు! గిరిదుర్గ స్థలదుర్గ వనదుర్గ జలదుర్గములు ఎన్ని? ఏదుర్గాలకు నగరిలెక్కసాన ఎంతెంత ఉన్నది? లెక్కమునకును నవరత్నభూషణములకును స్థాపించిన విశేషములకును వీరు మటియుగార్లమీద చెల్లు నిలువకును, నగరి కైజీతం, రుసుంగులు, గజ్జములు, బిరుదులు అన్నిటికిని వివరముగా లెక్కవ్రాయించి చదివింపుము.

అప్పాజీ—తిమ్మయ్యా! [అని ద్వారముపైపు చూచును.

వాకిటికావలి తిమ్మయ్య—[ప్రవేశించి] ఏమియాజ్ఞ మహాప్రభూ!

అప్పాజీ—ఈక్షణమే చిన్నభండారం అల్లాళనాథుడుగారిని మేము చూడవలెను.

తిమ్మయ్య—చిత్తం మహాప్రభూ. [అని నిష్క్ర.]

అంతట చిన్నభండారపు అల్లాళనాథుడు ప్రవేశించును.

చి. అల్లా—జయం జయం ఏలినవారికి.

అప్పాజీ—అల్లాళనాథుడుగారూ! ఏలినవారికి నగరులెక్కలు విన్నపము చేయవలెను.

చి. అల్లా—ఈవరకు వీరనరసింహరాయలవారు లెక్కలు పరామర్శించి అడిగినవారు కారు. ఇప్పుడు స్వామివారు అడుగుచున్నారు గనుక లెక్కలు సేకరించి నాటమర్నాట అన్నిటిని విశదముగా విన్నపము చేయగలనని మనవి.

అప్పాజీ—ఏలినవారి అమరనాయకం ఏనుగులెన్ని, గుఱ్ఱాలెన్ని, కాల్బల మెంత?

చి. అల్లా—గుఱ్ఱాలు యిరువైనాలుగువేలు. ఏనుగు ఘట్టాలు నూట యిరువై, కాల్బలము రెండు లక్షలు. ఇందులకు స్థిరి నెల ఒకటింటికి నలభై లక్షలవంతున సంవత్సరానికి నాలుగుకోట్ల ఎనభైలక్షలకు అమరనాయకానకు సీమలు విలుచున్నారు.

రాయ—మంచిది. అప్పాజీ, మీరు తృణమును మేరువుచేయగలరు, మేరువును తృణముగా మార్చగలరు. అఘటనఘటనాసామర్థ్యము తమకే గలదు. మాకొరకు తీర్పుభారము తమచేత నున్నది.

అప్పాజీ—ఏలినవారి ప్రతాపముచేతనేగదా మేము ఇంతవారమైనా ము. స్వామివారు ఏమి ఆజ్ఞ చేయుదురో దానిని ఏలినవారి ప్రతాపముచేతనే చక్క చేయగలము.

రాయ—సామంతబలముకన్నను అధికమైన బలము సంతరించి శత్రువులను మట్టుపెట్టవలెనని మా యాశయము.

అప్పాజీ—ఔర్! ఔర్! ఏలినవారి చిత్తమువరకు వచ్చునట్లు చేయ గలము. ఎవరోయి అక్కడ?

కావలి తిమ్మన—[ప్రవేశించి] ఏమిదేవరవారియాజ్ఞ?

అప్పాజీ—వేగులవారిని రమ్మను,

కా. తిమ్మ—మహాప్రసాదము. [నిష్క్ర]

వేగులు ప్రవేశింతురు—దండం దండం మహాప్రభో. మేము ఏలిన వారి యాజ్ఞచేత విజయనగరమునుండి కదలి, బిజాపూరం, అహమ్మదానగరం, శ్రీరంగపట్నం, చదరంగపట్నం, మధుర, రామేశ్వరం, ఉమ్మత్తూరు, శివసముద్రం, పెనుగొండ, గోలకొండ, గుత్తికొండ, మేల్నాడు, మొరసునాడు, పుట్టంసీమ, అవరాజ్యం, మలయాళం, కొచ్చి, కొంకణ, కేరళం, విరాటపురం, లాటదేశం, మగధదేశం, మత్స్యదేశం, విదర్భదేశం, కాంభోజనగరం, కాశ్మీరఖండం, ఢిల్లీనగరం ఇవి మొదలైన తావులకున్ను, తులువ, హైవ మొదలైన దక్షిణరాజ్యములకున్నూ, చంద్రగిరి, గండికోట, కడప, నంద్యాల, కొల్లకొండ, రాచూరు, ముదగల్లు, నిడిగల్లు, మైసూరు మొదలైన స్థలములకున్ను పోయివచ్చాము. ఆయాదేశములలోనున్ను, ఆయాదిక్కుల నుండే దొరలు, ముష్కరికములు, వారినడకలు, వారివారి కలిమి బలములు, గ్రామాదులు, పట్టణములు, పండితపామరజనుల అనాగరికమాటలు, కోటకొత్తళములందలి నడవడికలు, నానాటి వర్తమానములు తెలుసుకొని వచ్చియున్నాము. కాలం వేగం గలిగి బుద్ధి విచక్షణతో బహుళ్ఫాహాంతరములు తెలిసి

బహురూపములుగా సంచరించి అంతరంగవార్తలరసి వచ్చియున్నాము. ఏలిన వారి యాజ్ఞకు ఎదురు చూచుచున్నాము

అప్పాజీ—మంచిది. ఇప్పుడు మీరు పొండు. మేము పిలిపించి నప్పుడు రండు. [వేగులు నిష్క్ర.]

అప్పాజీ—తిమ్మయ్యా.

కా. తిమ్మయ్య [ప్రవేశించును.]

అప్పాజీ—మహాసేనాధిపతి పెమ్మసాని రామలింగమనాయుండుగారిని తోడ్కొనిరా. [తిమ్మ నిష్క్ర.]

రాయలు—[ఆశ్చర్యముతో] ఆహాహా! మాకు ఆశ్చర్యముగా నున్నది. మహామంత్రులు మీరు ముందుగనే అన్ని ప్రయత్నములను చేసియున్నారు. అపూర్వులైన మనుష్యులు దొరికిన సకలము సంభవింపవచ్చును. నేడు గదా మాదొరతనమును రాజ్యమును ఏర్పాటైనది.

[పెమ్మ—రామలిం. ప్రవేశించును.]

పె. రా—జయము జయము ఏలినవారికి. జయము జయము మహామంత్రిగారికి. ఎంతకాలమునకు మేము ఏలినవారిని కొలుచు నవకాశము వచ్చినది. ఇంతకాలము వృథాగా మీయుప్పు దినుచుంటిమి.

అప్పాజీ—నాయుండుగారూ కూర్చుండుడు. ఏలినవారు దిగ్విజయము బయలుదేరదలచినారు. మీసన్నాహ మెంతలోనున్నది.

పె. రా—మహాప్రభూ! మేము కింకరులమై నిరంతరము ఏలిన వారి సింహాసనమును కొలిచియున్నాము. ఆజ్ఞ కాగానే యేనూరు యేనుగులు, ఇరువదిరెండువేల గుఱ్ఱములు, లక్ష మనుష్యులు ఇండ్లు సిద్ధముగా నున్నవారు సముఖానకు రాగలరు. నిమిషమాత్రమున సైన్యమును యేలినవారి ఎదుటికి తెచ్చునట్లు పెట్టియున్నాము.

రాయ—బళీ! బళీ! అంతయు మేము కోరినట్లే యున్నది.

అగ్యమురసు—మహాప్రభూ! రాజులైనవారలు అనువైన పురుషరత్నమును గురితిస్తే ఆయన నవరత్నములను చతురంగబలములనున్ను సంతరించ గలడు. అప్పాజీగారు సాధారణ నియోగిగా ఎంచరాదు. ఆయన అసాధారణ నియోగి. ఏలినవారు సెలవిచ్చినట్లు అఘటనఘటనాసామర్థ్యం వారికే కలదు.

శతేషు జాయతే శూరః సహస్రేషు చ పండితః,
వక్తా శతసహస్రేషు దాతా భవతి వా న వా.

ఎవరో ఒకరు మహానుభావులుగా నుందురుగాని అందరికిని ఆగుణములు రావు మహాప్రభూ.

రాయలు—బళి బళి! వాస్తవము మహామంత్రులారా, షేము ఏకదేశాన తురకారణ్యముమీద కార్యము చేయవలెను. విజయాపురము, గోలకొండ, అహమదునగరములను జయించి రావలెను.

అప్పాజీ—ఏలినవారి ప్రతాపము నడిపించుచుండగా నిదెంతటి కార్యము.

రాయ—తక్షణమే దిగ్విజయప్రయత్నములు చేయవలెను.

అప్పాజీ—తిమ్మరాయా, తక్షణమే మా జోస్యులవారిని రమ్మను.

జోస్యుడు ప్రవేశించును.

రాయ—నమస్కారములు శాస్త్రులవారూ.

జోస్య—అభ్యుదయోస్తు. నీకు దిగ్విజయము గాక.

అప్పాజీ—శాస్త్రిగారూ, ఇటు కూర్చుండుడు. [జోస్య-అప్పాజీ చెంత కూర్చుండును] ఏలినవారు దిగ్విజయయాత్ర బయలుదేరదలంచినారు. ప్రశ్న చెప్పుడు. ప్రస్థానముహూర్తము నిర్ణయింపుడు.

జోస్య—మహామంత్రులయాజ్ఞ. అహా! ఎంత సుదినము నేడు. నేడే బయలుదేరవలయును. ఏలినవారు నరపతి. అశ్వపతి గజపతి నరపతులతో

నరపతియే శ్రేష్ఠము. 'నరాణాం చ నరాధిప' అన్నారు. విష్ణుఅంశ. ఏలిన వారు అశ్వపతి రాజ్యమును గజపతుల రాజ్యమును, అంతయు జయించి, సింహాద్రివద్ద జయస్తంభము వేయించి, మరలివచ్చునప్పుడు కల్యాణ వేంకటేశ్వరుల దర్శించి, నూటయెనిమిది దివ్యతిరుపతులను, డెబ్బదిరెండు దేవస్థానములను సేవించి, సేతుపురముపోయి రామనాథుల దర్శించి ధనుష్కోటిలో ఖడ్గము కడిగి ఈరాజ్యమును ఆంధ్రకర్ణాటక సింహాసనమున ఇరువైనాలుగు ఏండ్లు ఎదురులేక ఏకచక్రముగా రాజ్యమేలగలరు.

సభ్యులు—బళి బళి. [నేపథ్యమున వాద్యములు.]

రాయ—ఏమది భేరీవాద్యము.

అప్పాజీ—శుభ శకునము మహాప్రభు! అది ఏలినవారి దిగ్విజయ ప్రస్థానభేరి.

రాయ—ఏమీ, మేమే చెప్పనుంటిమి. మాభావమును క్షణములో గ్రహించితిరి. బళి ఇక మాకు జయకాలము. మా సభ చాలును.

వంది—జయమాధవ, దిగ్విజయాధిప, ప్రబలరాజాధిరాజ రాజప్రతాప రాజపరమేశ్వర, అరిరాయభయంకర, కుమారవిక్రమ జయ కృష్ణదేవరాయ మహారాయ జయ. [అందరు నిష్క్రా.]

స్థలకము 2.

ప్రస్థానవీథి.

ము. చేటి—[ప్రవేశించి] ఏలినవారు కోపంతో వెళ్లిపోయి వారం రోజులైనది. ఇంకా కోపంగానే ఉన్నారు. ఎవరూ వారిదగ్గిరికి పోలేకుండా ఉన్నారు. పైగా కొప్పరుయుద్ధప్రయత్నం చేస్తున్నారు. దేవిగారి దుఃఖానికి మేరలేకుండా ఉన్నది. ఏమైనామార్గం కెలకవలసిందని ముక్కులిమ్మన్న

గారితో వెళ్లి మనవిచేసుకుంటాను. రామలింగయ్యను పూర్వం తన్ని కన్నురాల గొట్టినవారుగదా; ఇప్పుడున్ను ఏదైనా ఉపాయం చేయగలరు. వారిదగ్గిరికే వెళ్తాను.

[నేపథ్యమునుండి—'శృంగారప్రబంధమేదైనా తాము వ్రాయవలెనండి']

ము చే—[రెండడుగులునడిచి ఎదుటచూచి] వారుగో తిమ్మయ్యగారు. ఇప్పుడు భట్టుమూర్తితో ఏదో మాటలాడుతున్నారు, కవితాగోష్ఠి కాబోలు.

[అంత తెరయెత్తగానే తిన్నెలపై కూర్చున్నవారుగా ముక్కుతిమ్మనయును భట్టుమూర్తియు ప్రవేశింతురు.

భట్టు—శృంగారప్రబంధమేదైనా తాము వ్రాయవలెనండి. ఎంతకాలం యీలాగ గ్రంథరచన చేయకుండా ఉంటారు?

తిమ్మ—అబ్బాయీ! కావ్యరచన యనగా సామాన్యమా? చిరకాలముగా కావ్యరచనా సంకల్పము నాకు ఉన్నదిగాని అవకాశముకొరకు ఎదురు చూచుచున్నాను.

భట్టు—అవకాశము మనం కల్పించుకొనవలెగాని తానుగా ఎట్లా వస్తుందండీ?

తిమ్మ—నిజమే. ఏకథను వ్రాయవచ్చును?

భట్టు—ఏదైనా హరివంశకథ ఒకటి. మన పెద్దయ్యగారి మనుచరిత్ర చాలవరకై పోవచ్చినది.

తిమ్మ—ఎవరిహోవా వారిది.

ము. చే—[సమీపించి] స్వామీ దండములు. మా రాణిగారు చిన్నమ్మదేవిగారు తమతో విన్నవించమన్నారు.

తిమ్మ—[లేచి] ఏమాజ్ఞాపిస్తున్నారే చిన్నమ్మగారు.

ము. చే.—తామిటు రావలెను.

[అని ఇరువురును నిష్క్రమించి మరల ప్రవేశింతురు.]

తిమ్మ—[ఆత్మగతము] అహా! హా! ప్రణయకలహము. శ్రుతిమించి రాగమునంబడినది. చక్రవర్తికి బోధించుట సాధ్యమా? దావానలము ఉద్ధరిణి నీటిచే నడంగునా? నావలన నీపని సాధ్యమా? మరి రాణిగారివద్దట తీరుట ఎట్లు? ఓరి రామలింగా, ఎంతపని చేసితివిరా! నాడు నాచే నొకతాపునకు ఒక కన్ను పోగొట్టుకొంటివి; నేడు రాణిగారిచే ఏలినవారిచే తన్నించి ఏమి కానున్నావో. ఒక నిముసమైనను కుదురుగా నుండలేవుగదరా! ఏలినవారు కోపగించిన నేమైపోగలవు. కానీ సాధించెద. కవినిగదా. నాకసాధ్యమేమున్నది? నాకవనమహిమచేత చక్రవర్తిని అనుకూలనాయకుని జేసెద. [ప్రకాశము] అమ్మా, దేవికి విన్నవించు-తిమ్మనగారు ఉపాయం చేస్తున్నారు. కొంతకాలము ఓపికపట్టవలయును-అని.

ము. చే.—తమ యాజ్ఞ. దేవిగారికి కొంత ఊరట కలిగిస్తాను.

[అని నిష్క్రమి]

తిమ్మ—[ఆలోచించి, శిష్యులతో] ఓయీ, ముగిసిపోయినది కథ; నేడే రచన ప్రారంభించెదను. వ్రాయబోవు మహాకావ్యము శ్రీకృష్ణభగవానుని దివ్యచరిత్రము. పారిజాతాపహరణము. [మరల నాలోచించి] అహా! ఎట్టి యద్భుతసంవిధానము. ఎట్టి మనోహరమన్నవేశము! శ్రీకృష్ణదేవరాయలు, తిరుమలదేవి చిన్నాదేవులు శ్రీకృష్ణభగవానుడు, రుక్మిణీ సత్యభామలు.

భట్టు—బలే! బలే! బాగా కుదురుకున్నది.

తిమ్మ—తెనాలిరామలింగయ్య నారదమహాముని. వజ్రపుబిళ్ల పారిజాతపుష్పము. రాజు పూర్వజన్మమున శ్రీకృష్ణుడు; ఈజన్మమున శ్రీకృష్ణదేవరాయుడు. ఆ ఆ. ఉండు ఉండు. నన్ను ప్రశ్నలు వేయకు. వివరములు నీకు తర్వాత చెప్పెదను. అబ్బాయీ, ప్రథమ పద్యము ఆశువుగా చెప్పుచున్నాను.

భట్టు—[వ్రాయుటకు నభినయించును]

తిమ్మ—

యాదవత్వమున సింహాసనస్థుఁడు గామి
  సింహాసనస్థుఁడై చెన్ను మెఱయ
గొల్లయిల్లాండ్రతోఁ గోడిగించుటఁ జేసి
  పరకామినీ సహోదరతఁ జూప
మఱి జరాసుతునకై మథురడించుటఁ జేసి
  పరదుర్గదుర్గము ల్బలిమిఁ గొనఁగఁ
బారిజాతమునాసపడి పట్టి తెచ్చుట
  నౌదార్యమున దాని నడుగువఱుపఁ
గోరి తొలుమేనఁ దనకైన కొదువ లెల్ల
మానఁ బ్రోవఁగ వచ్చి భువనైకమాన్యలీల
నవతరించినకృష్ణుఁడో ననుఁగ మించె
నరసవిభు కృష్ణరాయ భూనాయకుండు

భట్టు—ఆహా! హా! నేను కోరుతూవుండినంతకాలం నాకు ఉత్సాహం కలుగలేదు. భగవంతుని కృపచేత ఇప్పుడు కలిగినది. ఆంధ్రవాఙ్మయానికి అమూల్యాలంకారమైన గ్రంథరాజం పుట్టబోతూవున్నది.

తిమ్మ—అవకాశం రావలెనోయి, అవకాశం రావలెను. పెద్దయ్యగారు అనలేదా 'ఊరక కృతుల్ రచియింపుమటన్న శక్యమే!' అని. ఇప్పుడు కుదిరిపోయినది. [ఉత్సాహముతో] వినినవారి హృదయమునకు ఎక్కునట్లుగా రచియించెదను. మామూలుమాటలే ప్రయోగించెదను. అంతఃపురమునకు సైత మర్థము కావలయును. వారికిని రాణిగారికిని సాక్షాత్తుగా తగిన భాషావలనే

పద్యములుగా గూర్చెద. నేటిపరిస్థితులవలెనే చిత్రించెదను. శృంగారము పర మావధిందాకును గాక. ప్రబంధము విన్న తక్షణమే ప్రభువునకు పునఃసమా గమశాంతి యుదయించును గాక. ఇయ్యది తనచరిత్రమే యని ప్రభువునకు తోచును గాక.

"కావ్యం యశసేఽర్థకృతే
వ్యవహారవిదే శివేతర క్షతయే,
సద్యః పరనిర్వృతయే
కాంతాసమ్మితత యోపదేశయుజే."

అట్లుగదా ప్రభువుల నుపదేశింపవలయును.

భట్టు—ప్రాయశోవు మహాకావ్యమునకు ప్రస్తావనయైనది.

[అంకట పెట్టివాడు దప్పువాయించుచు ప్రవేశించును.]

[గురు శిష్యులు వింటరు]

పెట్టి—ఈవేళ ఏలినవారు శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు ఈభూలోక మంతా జయించడానికి మహాసన్నాహంతో బయలుమెరసి పోతా ఉన్నారు. ఊరిబయట వెలిగుడారం వేసినారు. హాళ్యం కదిలి పోతున్నారు. [నేపథ్యమున భేరీవాద్యములు] రాయలవారు దళమెత్తేటప్పుడు బోయదొరల నందరిని పిలిచి నగరదిక్కు బెట్టించినారు. కార్యముఖానకు తురకాల్యం సీమలోను మునకలుగాపోయి దిగి మూడేసి ఆమడదూరం, సాగినరాళింటోయి, మనుష్యులను, పసులం ప్రాయం, గొర్రెలు మేకలు, గుర్రాలువుండకుంటా కొల్లబెట్టవలసింది. సకల సన్నాహములతో బయలుమెరసి దొరలు, మన్నీలు, రవుతులు, బిరుదాగంపైకంవాళ్లు, మునకటివారు, వెనకటివారు, ఔదంబక్కవారు, అందరున్ను వెలిగుడారానికివచ్చి వారివారి స్థానాలలో ఉండవలసింది. సైన్యంతో బయలుదేరేవాళ్లు బయలు దేరవలసింది. ఇళ్లలో ఉండేవాళ్లు

హెచ్చరికగా ఉండవలసింది. దిక్కులు పిక్కటిల్లేటట్లుగా మూడవ ధమామి టోకించగానే ప్రయాణమై పోవలసింది.

[ధమ, ధమ, ధమ ధమ అని నిష్క్రమించును.]

చాటింపు వినుచుండినవారు—ఓరినాయనోయి. భయంగా ఉందిరా నాకు. ఎంతదండు, ఎంతదండు. చూడు చూడు [అని నేపథ్యమువైపు చూతురు.]

[నేపథ్యమునుండి సిబ్బంది పాడుదురు.

కొండవీడుమనదేరా కోటిపల్లి మనదేరా

కావని ఎవ్వరు వాదుకువచ్చిన కటకందాకా మనదేరా]

[ధమామి]

వినుచుండినవారు—జై, ఆంధ్రమాతకుజై, ఆంధ్రరాష్ట్రానికి జై.

[అని నిష్క్రమింతురు]

తిమ్మ—బళీ! ప్రభువు దిగ్విజయయాత్ర బయలుదేరుచున్నాడు. నేనును నిరంతరము చింతచేయుండి కార్యము సాధించిన.

కుదిరె పదకమిప్పటికిన్

పదిలముగా రాజు కెఱుకపడు రేపటికిన్

సదమదముగలదు పిమ్మట

మదికరుగదో యింకనైన మనప్రభువునకున్.

సంధ్యవేళ యతిక్రమించుచున్నది పోదము రావోయి తుంగభద్రకు.

[ఇరువురును నిష్క్రమింతురు]

స్థలకము 3.

రాయల శిబిరము.

రాయలు ఇటునటు తిరుగుచు ప్రవేశించును.

రాయ.—[తనలో] బళీ, విజయమనగా మావేగదా. మాసైన్యములకు అడ్డులేదు. కృష్ణాగోదావరీప్రాంతభూములనంతయు జయించి ఆంధ్రభూముల నన్నిటిని ఒకరాష్ట్రముగా చేయజేసిన నేను కృష్ణరాయడను గాను. తెలుగు జనులెల్లరును తమ ప్రత్యేకతను గుర్తించునట్లు చేసెదను. శాతవాహనుల తర్వాత ఇన్ని శతాబ్దములకు నేనే సర్వాంధ్రచక్రవర్తిని కాగలను. నా తర్వాత నిట్టి చక్రవర్తి యుండజాలడని జోస్యులు చెప్పిరిగదా. ఆంధ్ర జనులకు ప్రజాపాలనములోనే ప్రత్యేకరాష్ట్ర మేర్పడును గావలయును. మేము మార్గదర్శకులముగా నుందుముగాక [అని ఆలోచించుచు మీసలు వడివేయుచుండును.]

[వాకిటి కావలి తిమ్మన ప్రవేశించును.]

కా. తి.—జయం జయం ఏలినవారికి.

రాయ.—తిమ్మయ్యా, ఇదుగో ఇంద, ఈశాలువ నీకై యుంచితిని.

కా. తి.—మహాప్రసాదము. [అని గ్రహించి] ఏలినవారి దర్శనానికి కవీశ్వరులు వచ్చియున్నారు.

రాయ.—తక్షణమే తోడ్కొనిరా.

అల్లసాని పెద్దన ప్రవేశించుచు—

'వాకిటి కావలి తిమ్మా

ముక్కు తిమ్మన ప్రవేశించుచు—

'ప్రాకటముగ సుకవివరుల పాలిటి సొమ్మా

మల్లన.—

'నీకిదె పద్యముగొమ్మా

తెనాలిరామ.—

'నాకిచ్చెద మెచాలు నయముగనిమ్మా'

తె. రా.—[కటాలున పచ్చడము రామలింగమునకు కప్పి దండమిడును.]

రామ.—అభ్యుదయోస్తు.

కవులు.—జయం జయం ఏలినవారికి.

రాయలు.—నమస్కారములు నమస్కారములు. రామలింగయగారూ ఈ పచ్చడము చక్కగానున్నది.

రామలిం.—తనకావల తిమ్మనమీద పద్యముచెప్పి గ్రహించితిని.

రాయ.—భళిభళి, ఎంతధార్మికుడు.

రామలిం.—ఏలినవారి అనుగ్రహమే మూలకారణము.

ఒకబంటు ప్రవేశించి—జయంజయం ఏలినవారికి, మనసేనాధిపతులు పెమ్మసాని రామలింగమనాయుడుగారు అహమ్మదానగరంకోట యుడియగొట్టించి అపట్టణం ఎంతమేరకో అంతమేరానున్న వెలిపాళ్యాలు దున్నించి, ఆముదాలు చల్లించి వచ్చినారు. [అని నిష్క్ర.]

రాయలు.—కవీశ్వరులారా! మా దిగ్విజయం వింటిరి!

తిమ్మ.—

నరసింహకృష్ణరాయా

దురమున నీపేరువిన దురకలద్రుంచెౘా

కరి రాజవరదుఁడవ నీ
కరిఘటలును నిన్నుఁజూచి గ్రక్కునదిరిగెన్.

పెన్దన.—

గవనుల్ బల్లిదమయ్యె ఢిల్లికిని, వ క్కాకోట మేటయ్యె నీ
భువనంబెల్ల నదల్చిపుచ్చెననఁగాఁ బోలేరు సందేరులఁ (?)
దవసంబెక్కె, బెకుందకోట పురకాంతాగర్భనిర్భేదన
శ్రవణంబయ్యె, భవత్ప్రతాపజయవార్తల్ కృష్ణరాయాధిపా.

తిమ్మ.—

ఉదయాద్రి వేగ యత్యుద్ధతిసాధించె,
    వినుగొండమాట మాత్రనహరించెఁ,
కూటముల్సెదరంగఁ గొండవీడగలించె,
    బెల్లముకొండ యచ్చెల్లఁజెఱిచె,
దేవరకొండ యుద్వృత్తి భంగము సేసె,
    జల్లిపల్లెసమగ్ర శక్తిఁగూల్చెఁ,
గినుకమీఱు ననంతగిరి క్రిందుపడఁ జేసెఁ,
    గంబంబుమెట్టు గ్రక్కునఁగదల్చె,
బలనికాయము కాలిమట్టులనడంచుఁ
గటకముకు నింకననుచు నుత్కలమహీశుఁ
డనుదినమ్మును వెఱచు నెవ్వనికినతఁడు
రాజమాత్రుండె శ్రీకృష్ణరాయవిభుఁడు.

రాయ.—బళిబళి.

[అప్పాజీ ప్రవేశించును.]

రాయ.—అప్పాజీ, మనము ఇప్పుడు గజపతుల రాజ్యముమీదికి నడువవలెను. మేము సంయుక్తాంధ్రరాష్ట్రము పరిపాలించవలెను.

అప్పాజీ.—[ఆలోచించి] స్వామివారు మామాటను మన్నింపవలెను. ముందర కదలిపోవుట కార్యముగాదు. మనము దేశమువదలి చాలదూరము వచ్చినాము. గజపతి తెగలవారు మనకు సామగ్రులు మొదలైనవి రానీయరు. ఏలినవారు ఈ ప్రయత్నమును మానుట మేలు.

రాయ.—[ఆత్మగతము] మహామంత్రి జలదరుచున్నాడు. ఇంతవరకు మాసైన్యములు పరాజయము నెఱుగవు. మేమేల పోరాదు. ఇక్కట్టు వచ్చిన మహామంత్రి ఉపాయము చేయగలఁడు. ఇక్కట్టులోగదా మంత్రిని పరీక్షింపవలెను.

తిమ్మన.—అవును మహాప్రభూ, మహామంత్రులవారి ఆలోచన చక్కగా నున్నది.

రాయ.—కవిగారూ, తమకావ్య మెంతవరకైనది!

తిమ్మన.—ప్రథమాశ్వాసమైనది. కృష్ణమురాజు అమరావతికి తరలనున్నారు. తర్వాత పారిజాతాపహరణము, యుద్ధము, జయము.

రాయ.—ఆహా, మాకు శుభము. మేమును కృష్ణయొడ్డున అమరావతిని దాటి కటకమునకు పోదలచితిమిగదా. దయచేసి ఒకటి రెండు పద్యములను వినిపింపుడు.

అప్పాజీ.—[తనలో] ప్రభువునకు మాహితోపదేశ మెక్కుట లేదు. యుద్ధప్రయత్నమే కనబడుచున్నది. నాకు చిక్కు తెచ్చి నన్ను పరీక్షింప జూచుచున్నాఁడు. కానీ చూచెద.

తిమ్మ.—మహాప్రసాదము. అవధరింపుము.

మానవతి యిట్లుమానని
మానక్రోధములచేఁ గుమారిలి చింతా
దీనగతినుండ మదిలో
నూనినప్రేమమున నంబుజోదరుఁడనియెన్.

["ఇందునిభాస్య", "మనముల మాటలంగ్రియల" పఠించును.]

సభ్యులు.—బళి! బళి!

రాయ.—(తనలో) ఇది నామాటలే. ఇదంతయు నాచరిత్రమే.

తిమ్మ.—

పాటలగంధిచిత్తమునఁ బాటిలు కోపభరంబుదీర్ప నె
ప్పాటునుబాటుగామి మృదుపల్లవకోమల తత్పదద్వయీ
పాటలకాంతమౌళి మణిపంక్తికి వన్నియవెట్ట నా జగ
న్నాటకసూత్రధారి యదునందనుఁ దర్శిలి మ్రొక్కెమ్రొక్కెనన్.

రాయ.—ఆహా! హా! అనంతరము! అనంతరము! [ఆత్మగతము] ఇది సాక్షాత్తుగా నా చరిత్రమే.

తిమ్మన.—

జలజాతాసన వాసవాదిసుర పూజాభాజనంబైతన
ర్చులతాంతాయుధు కన్నతండ్రిశిర మచ్చోవామపాదంబునం
దొలగంద్రోచెలతాంగి, యట్లయగునాథుల్నేరముల్సేయ నే
రలుకం జెందిన యట్టికాంత లుచితవ్యాపారముల్నేర్తురే!

రాయ.—ఆహా! హా! [తనలో] మహాకవి నాకు హితముపదేశించుచున్నాడు. వాస్తవమే. 'సాధుశ్శరముశ్శ్రేయ జేరలుకం జెందినయట్టి కాంతలందిత వ్యాపారముల్నెఱ్ఱరే?' కాదే తిప్ప. త్వరపడివచ్చితిని.

తిమ్మ.—[తనలో] ప్రభువు చింతించుచున్నాఁడు. నా కార్యము ఫలించినది.

రాయ.—తర్వాత వినిపింపుము కవిగారూ.

తిమ్మన.—

కోపనపదహతిగుహనా
గోపాలుఁడు గాంచి మెయి గగుర్పొడువగ ను
ద్దీపితమన్మథ రాజ్య
ప్రాపితుఁడై పలికె కూర్మి బయలుపడంగన్.

రాయ.—బళి! బళి!

తిమ్మన.—

ననుభవదీయ దాసుని మనంబున నెయ్యపుగిన్కఁబూని తా
చినయది నాకుమన్ననయ; చెల్వగు నీపదపల్లవంబు మ
త్తనుపులకాగ్రకంటక వితానము దాకిననొచ్చునంచు నే
ననియెద, నల్కమానవుగదా యికనైన నరాళకుంతలా.

రాయ.—దివ్యముగా నున్నది! దివ్యముగా నున్నది! త్వరలో పూర్తి గావింపుము. [తనలో] ఇదంతయూ నాచరిత్రమే. ఇచ్చట కొంతమార్చి మహాకవి నాకు హితముపదేశించుచున్నాడు. అంతఃపురమునకు పోదునా. వలదు. గజపతిని జయించిగాని రాణివాసము ప్రవేశింపను. [ప్రకాశము] ఎవరురా అచ్చట! మాదినాతని పెద్దనార్యు రామలింగము నాయనింగారిని వేగము చూడ వలెను.

బంటు ప్రవేశించి.—జయం జయం మహాప్రభో, సేనాధిపతి రామలింగమనాయుడుగారు విజయాధ్వానంతో ఏలినవారి దర్శనానికి వస్తున్నారు.

[నేపథ్యమున విజయదుందుభి.]

రాయ.—ఆఁ, మహావీరుడు. మేము కార్యాలోచన మందిరమున కేగెదము.

రా. లి.—ఏలినవారు ఇటు, ఇటు. [అని దారిచూపును.]

[అందరు నిష్క్రమింతురు.]

చతుర్థాంకము

స్థలకము 1.

కటకము - గజపతి ఆస్థానము.

గజపతి, మంత్రులు మొదలైనవారు ప్రవేశింతురు.

వేగులు.—దండం దండం మార్ధ్యులినవారికి. కర్నాటకంవారు శ్రీ కృష్ణదేవరాయలవారి నాయకత్వాన దిగ్విజయయాత్ర బయలుదేరినారు. మొదట ఉమ్మత్తూరు శివసముద్రానకువచ్చి గంగారావును ఒక్కటనె సాధించినారు. అక్కడ సోడిగాలవారిని ఉంచి అందుండి శ్రీరంగపట్నం జయించి విజయాపురంమీదికి నడిచినారు. రాయచూరు ముద్గల్లు అద్దంకి మొదలైన స్థలాలలో ఠాణ్యములుఉంచి దినమొక్కటిగా నడిచినారు. ఆయాస్థలాలవారు వచ్చే దళాన్ని చూచి ముసుకలుగానే పారిపోయినారు. సాధించిన స్థలాలలో ఠాణ్యములు ఉంచి గోలకొండవారి సరుదుస్థలాలమీదికి నడిచినారు. మ్లేచ్ఛులను వీగతోలి మునసీమలాగికివచ్చి గిరిదుర్గ జలదుర్గ స్థలదుర్గ వనదుర్గములు ఏండ్లకరబట్టు పోరాడినా సాధ్యంకాదు-అట్టివాటిని, దుర్గాలను కోటకొత్తళాలను దినమొక్కటిగా సారిమార్గంచేత ఆక్రమించుకొని, తక్కిన కోటలు ధూళికోటలుగా సాధించినారు. చితాపుఖానుని లెంకలో ఇరువై మూడువేల స్తోమమున్ను నాలుగువేల గుఱ్ఱమున్ను పశుతాపుగన్ను పడిసెను. అకటమల్లో ముప్ఫయివేల స్తోమాన్ని ఉంచి అవతల మునసీమాద్యంతం విపాతం చేసుకపోయి పొట్నూరి సింహాద్రివద్ద పాళ్యం దిగియున్నారు.

మంత్రి.—మునగజపతుల సింహాసనానకు షోడశపాత్రులయొక్క భుజపరాక్రమంచేత కొటిపరకు ఎట్టి హానియూ కలుగలేదు. ఈపరకు కర్నాటకమువారు మునసీమకు వచ్చినవారును కారు.

గజపతి.—అవును. మనరాజ్యమునకును కర్నాటకమువారికిని ఎట్టి వైరముగాని లేదు. మరి చెప్పుడు మాకన్నలారా, మీరింక నేమేమి విశేషములు చూచితిరి.

వేగులు.—ఇంతవరకు ఇంతేనండి. కర్నాటకంవారి గుఱ్ఱపుదండు నేడో రేపో మనమీదికి రావచ్చును మహాప్రభో.

గజపతి.—సరి. మీరుపోయి ఇంక నేమైన విశేషములు చూచిరండు.

వేగులు.—ఏలినవారి యాజ్ఞ. [అని నిష్క్రమింతురు.]

మంత్రి.—మహారాజా, మన పెద్దగజపతివా రుండేటప్పుడు, వారు సేతుయాత్రకై కంచి, కాళహస్తి, అరుణాచలము, చిదంబరము, కుంభకోణము మార్గముగా సేతువునకు పోవునప్పుడు వెంటవచ్చిన రాణువవారు రాయలవారి సీమలోగల శివస్థలాలకును, కటాక అగ్రహారములకును హానిచేసి వచ్చియుందురు.

గజపతి.—వీరు బలవంతులై మనరాజ్యముమీదికి వచ్చినందులకు మనము వారితో యుద్ధముచేసి జయాపజయములు కనవలెను.

మంత్రి.—ఎవరోయి అక్కడ. తక్షణమే దండనాయకులగు పాత్రులను ఏలినవారు చూడవలెను.

ద్వారికుడు.—[ప్రవేశించి] ఏలినవారి దర్శనానికి స్వయంగానే బలభద్రపాత్రుడు, దుర్గాపాత్రుడు, భీమాపాత్రుడు, ముకుందపాత్రుడు, భీకరపాత్రుడు, భైరవపాత్రుడు, రణరంగపాత్రుడు, అఖండపాత్రుడు, మురారిపాత్రుడు, వజ్రముష్టిపాత్రుడు, తురగరేవంతపాత్రుడు, అశ్వపాత్రుడు, అనపాయపాత్రుడు, గజాంకుశపాత్రుడు, మృగేంద్రపాత్రుడు మొదలైన పదునాలుగురుపాత్రులున్ను వచ్చియున్నారు

మంత్రి.—తక్షణము రమ్మను.

పాత్రులు ప్రవేశించి—జయం జయం ఏలినవారికి.

గజపతి.—రండు, రండు మాదళవాయులారా, రండు; కూర్చుండుడు. మేము పిలిపించిన కార్యము చాలగొప్పది. మీకు ఇదివరకే తెలిసియుండవచ్చును. కర్నాటకులు కనుమలనుదాటి పోట్లూరి సింహాద్రినద్ద దిగియున్నారు. ఇక్కడికి నాలుగు క్రోశముల మేరలో నున్నారు. నేడు రేపులో మన మీదికి వారి గుఱ్ఱపుదండు రాగలదు. మనము మొదటి తాణాలోనే వారిని కొట్టవలయును. ఈటలి మాదళవాయులారా, పరంపరాగతముగా మనరాజ్యము మీ పెద్దలవలనను మీవలనను నేటివరకు ఎట్టి హానియులేక నిలిచియున్నది. మీ పరాక్రమము అనంతమైనది. ఈసమయమున మీరు కర్నాటకులను పారద్రోలి మనరాజ్యమును నిలుపవలెను.

పాత్రులు.—మహాప్రభో, మాకొలిచిన వేలుపా, ఏలినవారు మమ్మింతగా వేడుకొనవలసిన పనిలేదు. తరతరములుగా గజపతుల సింహాసనమును మేము కాచుకొనియున్నాము. ఏలినవారు ఏమాత్రము జంకవలదు. మేముండగా ఈరాజ్యమును యమధర్మరాజు సయితము ముట్టలేడు. కాళహస్తి మొదలుకొని జగన్నాథపర్యంతం మనసీమ. ఎదుర ఎంచక, లోతు ఎరుగక, శత్రువులు చొచ్చివచ్చినారు. మంత్రాలోచనమీద వచ్చినవారుగారు. కేవలము అహంకారముచేత వచ్చియున్నారు. కనుక వారికే ముప్పు, మనకార్యమే మెప్పు. వారు యూయాయులు, మనము స్థాయులము. మన ప్రజలకందరికిని వారిని త్రోలవలెనని ఉత్సాహపుష్టికలదు. మరము పోరాడితిమా కర్నాటకం వారు నిలువలేరు. రేపు ఉదయమే ఏలినవారు మాకందరికిని తాంబూలమిచ్చితే చాలును. తెల్లవారులోపల అయుక్తపడి రాగలము. ఏలినవారు ఒక ప్రదేశాన రాజచిహ్నలతో, ఉన్నతస్థలమునుండి వేడుకచూస్తే చాలును. మేము ప్రదాగ్గరము జడమిచ్చి కర్నాటకమువారిని పారద్రోలి వారి దొక్కన భాండాగారాలనున్ను, ఏనుగ గుఱ్ఱాలనున్ను, మొంటెదొరలనున్ను హస్తగతం చేసుకొని ఏలినవారి సముఖాన నుంచగలము. ఆపైవిషయము ఏలినవారికే విదితము.

భీకరపాత్రుడు.—మహాప్రభూ కృష్ణరాయడేమి దేవేంద్రుడా, అతని యేనుగులను వేటారు తునియలుగా ఖండించి క్షణములో విజయలక్ష్మిని గాంచగలము. దేవరవారి యాజ్ఞయే యాలస్యము.

వజ్రముష్టిపాత్రుడు.—చెఱకు నఱకినట్లు కాల్బలమును ఖండించి వైచెదము. లేదా ఎల్లవారిని చెఱఁకట్టి ఏలినవారి పాదములకద్ద తెచ్చివేసెదను. ఆయీశ్వరుడు వచ్చినను యుద్ధమునకు భయములేదు.

అఖండపాత్రుడు.—కృష్ణరాయడనగా మాకెంత. యుద్ధము ప్రారంభమైనవెంటనే సైన్యమును చిందరవందరగాఁ ద్రొక్కి రాయనిఁ జెఁకట్టి బందిచేయగలము. ఏలినవారు వేడుకచూస్తే జాలును.

గజపతి.—[సంతోషముతో] దళవాయులారా. మీయనురాగమునకు మిక్కిలి సంతోషము. మీరు ఒక్కొక్కరే శత్రుసైన్యమును నాశము చేయగలరు. అందరును కలసిన చెప్పవలయునా. ఉత్పాతము వచ్చినట్లు శత్రువులు భయపడి పారిపోగలరు. మేము కేవలము నామమాత్రులము. ఈయైశ్వర్యమంతయు మీది.

పాత్రులు.—[లేచి] మహాప్రభూ, ఇక కదయుంజనను. అన్నిటికిని జగన్నాయకులు ఉన్నారు. రేపు ఉదయమే తాము సర్వము చూడగలరు. మేము ఆయత్తపడవలెను. ఏలినవారు సిద్ధముగా నుండవలెను.

గజ.—మరి ఇప్పటికి సభ చాలును.

పాత్రులు.—జయ వీరభద్రబాహాబలేంద్రమహారాయ జయ.

[అందరు నిష్క్రాంతి]

స్థలకము 2.

రాయల స్కంధావారము.

రాయలు మారువేషమున నడచుచు ప్రవేశించును.

రాయ.—[చేత నోటీకష్టము చూచుచు] కార్యము చెడిపోయినది. నాకీర్తి నాశమెట్టి ఆటంకమును లేక ఇంతవరకు వచ్చినది. ఇంతకాలమునకు ఈగజగతి పర్వతమునకు ఎగిరి పగిలిపోవు సమయము వచ్చినది. అమహాను భావుని మాటను పాటింపక శత్రుదేశముచొచ్చి ఇంతదూరము వచ్చినందుల ఫలమిది. కేవలము పరాక్రమము చేతనే సర్వము సాధింపగలనని తలంచితిని. అంతయూ అప్పాజీ నీతిగాని వేరుకాదు. షోడశపాత్రులు మహాపరాక్రమవంతులు. తెల్లవారులోపల మాశిబిరముపై బడుటకు సన్నాహములు చేసియున్నారు. యుద్ధరంగమున మాసైన్యము తేరుకొనునో! మొదటితాకా లోనే సమరమాయనున్నారు వారు చేసిన ప్రమాణములు చాలభయంకరము లుగా నున్నవి. పైగా వీరు మనవారు, దైవబ్రాహ్మణభక్తి గలవారు జగన్నాథోపాసకులు. ఇప్పుడేమి చేయవచ్చును. [ఆలోచించి] ఇప్పుడు అర్ధరాత్రియైనది. ఇంకను చాల ప్రొద్దున్నది. ఈమారువేషముతో నేపోయి అప్పాజీని నిగురలేపి ఆలోచించెద. ఇక్కట్టులోగదా మంత్రిని పరీక్షింపవలయును.

[నేపథ్యమునుండి—"ఓహోయి నరసింహులూ విన్నావా ఈమాట"

రాయలు.—మాశిబిరముచెంత నెవరో మాటలాడుచున్నారు విందము గాక. [అని వినును.]

[మరల నేపథ్యమున.—నరసింహులూ విన్నావా ఈమాట. ఉదయమైతే గజపతివారి దండు మనపాళెంమీద పడతావున్నారు. కర్ణాటకం వారిబలం నిలుస్తుందో నిలవదో. సురలని తరమడానికి పాత్రులు ఘోర ప్రమాణాలు చేసినారంట. అప్పాజీమాటలు వినక రాయలవారు ఇంతదూరం

వచ్చినారు. అందుచేత అపాయం వచ్చింది. వచ్చిన పేరు ప్రతిష్ఠలు చెడిపోకవేమో. ఇప్పుడైనా అప్పాజీమాటలు వింటే అపాయం తప్పిపోను. ఆయన నిమిషమాత్రంలో పరాజయం విజయంగా వేయగలడు]

రాయ.—ఆహా! నాదే తప్పు. స్కంధావారమంతయు ఈవిధముగా గుసగుసలాడుచున్నారు దండుకు ధైర్యము తగ్గిపోయినది. ఇక అప్పాజీయే శరణము. [నిష్క్రమి.]

స్థలము 3.

అప్పాజీ గుడారము.

కా. తిమ్మన.—బాబుగారూ, ఏలినవారు మారువేషంతో ఇక్కడికే వస్తున్నారు.

అప్పాజీ.—[ప్రవేశించి] ప్రభువు ఈరాత్రి వేళ ఈవేషముతో ఇక్కడికి వచ్చుట చూడగా కార్యము చెడినట్లు తోచుచున్నది. నాయుపాయమునకే సర్వము చక్కబడవలయును. ప్రభువు తనదోషమును గ్రహించినాడు. పరవాలేదు. ఇంకను అవకాశముకలదు. నాప్రభువుకొఱకును దేశముకొఱకును నేనేమైనను చేయగలను.

[రాయలు ప్రవేశించును అప్పాజీ ఎదురేగి తెచ్చికూర్చుండ నియమించును.]

అప్పాజీ.—ఏలినవారు ఈరాత్రి వేళ ఈవిధముగా పరివారలేక రావచ్చునా? శత్రువులకు తెలిసిన మోసముగాదా. తాము పిలిపించిన వచ్చుటకు మేము సంసిద్ధులముగా నుండగా తాము రానేల?

రాయ.—అప్పాజీ. పరవాలేదు ఈబాబుచూపిన సమకంతయు వివనము తాగలను. [అని కాటిచ్చుచు.]

అప్పాజీ.—మనస్థానాధిపతి కమలనాథయ్య వ్రాసినాడు. తెల్లవారు లోపల మనశిబిరమును ధూళిధూళిగా ఎగురగొట్టుటకు పాత్రులు సంసిద్ధులై యున్నారు.

రాయ.—మరి ఇప్పుడేమి చేయవగును.

అప్పాజీ.—స్వామివారికి నేను మొదటనే విన్నపము చేయలేదా. నావిన్నపము అప్పటిలో ఏలినవారి చిత్తమునకు రాలేదు. విచారించక ముక్కుపచ్చి అనుదలు శత్రుభూమిలోనికి వచ్చినాము. గజపతిసీమలో మొదటిస్థలములో దిగినందువల్ల వారు ఆలోచించుకొని తెగబడినారు.

రాయ.—అప్పాజీ, మరి వ్యవధి లేదు.

"ముట్టదు కార్యము చక్కం
బెట్టదు మంత్రియును పోరఁ బెరఁగ నిబంటుం
బుట్టునుగా; దేవతలకు
బుట్టరె నానావిధైక భోగసహాయుల్."

అన్నదిది తామెరుగనిది కాదు. తమమాటవినని ఫలమిది, మహాను భావా! ఈ అపాయమునకు తగిన ఉపాయము తామే చేయవలెను. తమశక్తి సామర్థ్యములు అల్పమానవులకు శుక్రచాణక్యాదులకైనను లేదు. మావంటివారు తప్పుచేసిన మీవంటి మేధావులు చక్కదిద్దవలెను. క్షణములో పరాజయ మును జయముగా మార్చుశక్తి తమకే గలదు

అప్పాజీ.—[ఆలోచించి] సరి, భగవంతుని యనుగ్రహమే అన్నిటిని చక్కజేయగలదు. మరి స్వామివారి వ్యూహము ఏదీ.

రాయ.—షోడశపాత్రులును ప్రాణములకు తెగించియున్నారు. ఈ సమయమున వ్యూహప్రసంగములకు చూడరాదు. మహామంత్రులు తామేమి ఆజ్ఞ చేయుదురో దానిని బుద్ధిమార్గముగా నెంచి ఆ ప్రకారముగా నడచుకొన గలవారము.

అప్పాజీ.—సామదానభేదదండములలో దానభేదములను ప్రయోగింపవలెను.

రాయ.—సకలోపాయముల చేతను పరువు నిలిచిన చాలును. అంతయు తమచేతనున్నది. బొక్కసభండారములు, ఏనుగుగుఱ్ఱములు, రాజ్యరాష్ట్రములు, కోటకొత్తళములు, గ్రామభూములు, తుదకు మాశరీరముతో సర్వము తమ యధీనము. [అని దండమిడును]

అప్పాజీ.—అభ్యుదయోస్తు. ఇకను ఏలినవారు విశ్రాంతినందవచ్చును. సర్వము చక్కబడును.

రాయ.—[స్మరించుచు తనలో] అబ్బ! గండము తప్పినట్లే, మహామంత్రి ఉపాయము చేయగలడు. చాణక్య యుగంధరాదులకు సమానుడు.
[నిష్క్ర]

అప్పాజీ.—ఎవరోయి అచ్చట. తక్షణమే అయ్యాటరసు, కొండమరసు, అవసరం లక్ష్మీపతి మొదలైన నియోగులను రమ్మను. [అని వారువచ్చులోపల నేమో వ్రాయుచుండును.]

వారు [వచ్చి]—జయం జయః మహామంత్రిగారికి.

అప్పాజీ.—[వ్రాయుచునే] గందడి చేయకుడు. కూర్చుండుడు. [అని వ్రాతముగించి] అయ్యమరసు నీవీ తక్షణమే ఆపని చేయవలసినది. మేము ఏకాంతముగా నున్నందున గజపతివరితెగ సుబుద్ధి మొదలైన నియోగులు ఎవరువచ్చినను రానీయ కూడదు! ఎవరినిగాని మనపాళెమునుండి వెడలనీయక, బయటివారిని లోనికి రానీయక ఎక్కడివారి నక్కడనే తెల్లవారువరకు నిలిపివేయవలసినది. ఆజ్ఞ మీరినవారికి తలపోవును.

అయ్య.—మహామంత్రియాజ్ఞ. [అని నిష్క్ర]

అప్పాజీ.—కొండమరసు, నీవు తక్షణమే పోయి ఏలినవారి ఆభరణముల నన్నిటిని తేవలసినది. [కొండమరసు నిష్క్ర]

అప్పాజీ.—లక్ష్మీపతీ! నీవుపోయి ఈఆభరణము లుంచుటకు మేలైన పగునాయిపెట్టెలు తేవలసినది. [లక్ష్మీపతి నిష్క్ర.]

అప్పాజీ—రాయసం వీరమరసు, నీవు గొప్ప రహస్యకార్యమును నిర్వహింపవలెను. ఏమాత్రము మంత్రభంగమైనను మన ఎల్లర ప్రాణములును పోయినట్లే. ఈజాబునకు నీవు స్వయముగా పదునాయి నకళ్లువ్రాసి ప్రతిదానియందును ప్రత్యేకముగా పదునాయిగురు పాత్రుల నామధేయములను వ్రాసి తయారుచేసి తెమ్ము. [అని తానంతకుముందు వ్రాసిన జాబిచ్చి] ఏదీ ఒక మాటు చదువుము.

వీరమ—[చదువును]

స్వస్తి శ్రీమన్మహారాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వర, మూరురాయరగండ, అరిరాయవిభాళ, అష్టదిగ్రాయమనోభయంకర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీవీర కృష్ణదేవరాయమహారాయులవారు బలభద్రపాత్రునికి వ్రాయించుట యేమనగా మీరు రేపు ఉదయము యుద్ధమునకని మిష పెట్టి మీగజపతివారిని మాకు పట్టియిచ్చుటకు ఒప్పుకొన్నందులకు చాల సంతోషమైనది. అందులకు బహుమతిగా మీ రాజ్యములు మీకే స్థిరపరచుటయేగాక ఈనవరత్నాల కడియము, ఈవజ్రాల మొలత్రాడు మొదలైన యాభరణములు ఇరువదికోట్ల వరహాలు వెలగలిగినవియు, ఈగుఱ్ఱములును ప్రస్తుతము బహుమతిగా పంపుచున్నారము. మీరు గజపతిగారిని మాకు పట్టియిచ్చినవెంటనే ఒప్పుకొన్న ప్రకారము మీమీ ప్రభుత్వములు మీకేర్పాటు చేయించగలము.

మొహరు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు.

అప్పాజీ.—సరి. పదునాయి రాళ్లు ఈపగునాయిపెట్టెలలోనుంచి భూషణములు నగలు దానిలో పెట్టించి సమర్థుడు బుద్ధిమంతులైన నియోగులవశమున నిచ్చి గజపతివారి శిబిరమునకు పంపవలయును. ఈపదు వాగ్గురును దొంగలవలె పట్టినయెడ పాత్రులకు తెలియక గజపతివారికి పట్టు

పడవలయును. ఈరాజులును అధికారములును గజపతివారిచేత పడవలయును. తక్షణమే నీవు ఈసంధానమును చేయవలయును.

రాయసం వీర.—మహామంత్రిగారియాజ్ఞ. [అని నిష్క్ర.]

అప్పాజీ.—[ఆకసమువైపు చూచి] తెల్లవారుట కింకను చాలప్రొద్దున్నది. ఆహా! నాయీప్రయోగము చేత పాత్రులు, ఆయత్తపడి వచ్చువేళకల తెల్లవారుటకుముందే గజపతి వింధ్యారణ్యము పాలిపోవును. పాత్రులు ఇతి కర్తవ్యతామూఢులగుదురు. ఇంతలో మన సైన్యములు కటకమును ఆక్రమింప గలవు. ఆహా! నానీతిప్రయోగము ముందు ఇతరుల ప్రతిభ ఏపాటి?

[అని నిష్క్ర.]

స్థలము 4.

గజపతి ఆస్థానము.

గజపతి చేత పదునాలుగురాజులతో ఆటోపమున ప్రవేశించును, కూడ మంత్రియు.

గజపతి.—ఎంతప్రమాదము! ఎంతద్రోహము! ఈపాత్రులింత ద్రోహమున కొడిగట్టినారు. ఈ యపాత్రులను నమ్మి యుద్ధమునకు పోనుంటిమి. ఈయుదయము నమ్ము యుద్ధమునకని మన పెట్టె కొనిపోయి చేపట్టుగా శత్రువులకు కట్టియిచ్చుటకు సంసిద్ధులైనారు.

మంత్రి.—మహాప్రభూ! తొందరపడవలదు. ఆపత్కాలమున ధైర్యము వహింపవలయును. వారవారే ద్రోహమునకొడిగట్టినారుగదా. అరాజులేమి! ఆనగరేమి, అపెట్టెలేమి. ఏలినవారికి తెలియకయే వీరికి శత్రువులతో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరములేమి. ఈరాజులచేత వీరు కర్నాటకమువారికి మనమంత్రాలోచన యంతయు తెలిపి వేసినట్లు తెలియుచున్నది. జగన్నాయకుల కరుణచేత మనకు ముందుగా తెలిసిపోయినది.

గజపతి.—మరి మనము తడయంజనకు మేమీక్షణమే మాకు తోచినచోటికి పోయెదము. వ్యవధిచాలదు. మంత్రీ నీవైనను మాకుటుంబమును కాపాడుము. అన్నివస్తువులును నీయధీనములు. బ్రతికియున్న సుఖము పడయవచ్చు. నమస్కారములు

మంత్రి.—హా! ఎంతకష్టమువచ్చినది. చింతించుటకైన నవకాశములేదుగదా. ఏలినవారు తడయంజనకు. మీకుటుంబమును నేను కాపాడెదను.

గజ.—మాఅన్నయుని జగన్మోహినిని రాయునిచేత పడనీయక ప్రాణప్రదముగా చూడవయ్యా; నీఋణము ఇంకొక జన్మమందైనను తీర్చుకొనెదను.

మంత్రి.—ఇదికూడ నాకు చెప్పవలయునా.

[నేపథ్యమునుండి—మహాప్రభో గుఱ్ఱము సిద్ధముగా నున్నది.

గజ.—ఏదిరా మా గుఱ్ఱము. ఎక్కడరా. [అనివడిగా నిష్క్ర.)]

మంత్రి.—హా! గజపతి యీవిధముగా తన రాజ్యమును కుటుంబమును త్యజించి పారిపోవునట్టి కాలము వచ్చినది. నేను పోయి వారి కుటుంబమును రహస్యప్రదేశమున దాచెదను. [అని నిష్క్ర.)]

స్థలకము 5.

రాయల శిబిరము.

రాయలు, అప్పాజీ, కవులు నియోగులు మొదలైనవా రుందురు.

భటులు ప్రవేశించి—దండం దండం మహాప్రభో! మనసేనానాయకులవాళ్ళ యుద్ధప్రయత్నాన్ని ఏలినవారి ప్రతాపాన్ని విని గజపతిగారు ఈదినం సూర్యోదయంలోపలనే వింధ్యారణ్యం పారిపోయినారు. వారికుటుంబం

కూడా కనబడలేదు. పదహారుగురుపాత్రులువచ్చి వారిని కానక దిగులుపడుతూ వున్నారు.

[రాయలు అప్పాజీవైపు చూచును. అప్పాజీ చిఱునవ్వు నవ్వును.

మఱియొక వేగు.—జయం జయం ఏలినవారికి. పదహారుగురు పాత్రులు ఏలినవారి ప్రతాపంవలని ఏలినవారికి పాదాక్రాంతులైనారని తెలిసికొని తమకు రాజ్యం నిలువదని తలచి గజపతులవారున్నూ వారి అంతఃపురమున్ను రాత్రికి రాత్రియే బయలుదేరి ఎక్కడికో పరారియైనారు. మన దండనాయకులు రాజధానీనగరం ప్రవేశిస్తున్నారు. [సభ్యులు ఆశ్చర్యపడుదురు.

మరియొకడు ప్రవేశించి—మన సైన్యాలు కటకం ప్రవేశించి కోటను స్వాధీనం చేసుకొన్నవి. ఏలినవారు తక్షణమే విజయధ్వానంతో బయలుదేరి వచ్చి నగరు ప్రవేశించవలెనని మహాసేనాపతి పెమ్మసాని రామలింగము నాయుడుగారు మనవిచేస్తున్నారు.

[రాయలు అప్పాజీని చూచును. అప్పాజీ గంటవాయించును. వెంటనే నేపథ్యమున ధమామి మ్రోగును.

అప్పాజీ.—కొండమరుసుగారు, మీరు ఈవిషయమును గజపతిగారి మంత్రికి నచ్చచెప్పి గజపతిగారిని పిలిపించుడు. మాయేలినవారు శ్రీకృష్ణరాయ మహారాయలవారు గజపతిగారికి ఎటువంటి ద్రోహమును ఎంచలేదు. వారి పాత్రులలోను దోషము లేదు. మాకు జయించిన ప్రతిష్ఠ చాలును. గజపతివారి రాజ్యమును గ్రామభూములను యథాపూర్వము గజపతివారికే స్వాధీనము చేసి విజయస్తంభము వేసి మరలిపోదలచినారు. గజపతులవారు ఏవిధమైన సంకోచము వహింపక మాతో సఖ్యము చేయవలసినది. గజపతిగారు మరలివచ్చునట్టి సంవిధానము చేయవలసినది, అని.

కొండ.—ఏలినవారి యా [అని నిష్క్ర.]

అప్పాజీ.—మహాప్రభువులు పొట్నూరికడ విజయస్తంభము నాటించి కటకమునకు తరలుచున్నారు. అందరును సన్నాహము కావలసినది.

[అందరు నిష్క్రమింతురు.

స్థలకము 6.

కటకము—గజపతి నగరు.

రాయలు, గజపతి, అప్పాజీ, మంత్రులు ప్రవేశింతురు.

వంది.—'జయీభవ దిగ్విజయీభవ' [ఇత్యాది పఠించును.]

గజపతి.—కృష్ణరాయ చక్రవర్తీ, త్రిలోకరక్షకా,

ఉ. నీఋణ మెందుదీర్చుకొననేర, మదీయకుమారి, జాయశ్రృం
గారమణిన్ గుణోన్మణిని గైకొను మిచ్చెదనీకు, గీరతు
ఘ్కారసమానరూప హిమకైరవబంధు యశోకలాప ల
క్ష్మీరమణా ప్రతాప నరసింహకుమార కుమారవిక్రమా

రాయ —

చ. వినుము నరేంద్ర నీవనఁగ నేనన భేదములేదు, నీమనం
బున నొకవింతగాఁ దలపబోకుము, శీఘ్రముగాఁగ నెంతయున్
ఘనతరవైభవం బలరగా నొనరింపు వివాహయత్నమున్;
*అనయ మిటాంధ్రదేశమున నైక్యతగల్గుత భారతంబులోన్.

సభ్యులు.—బళి బళి.

అప్పాజీ.—గజపతిమహారాజా! మేము సఖ్యమునకును దిగ్విజయము చేసిన ప్రతిష్ఠానము వచ్చినవారమే గాని వేరు గాము. సర్వాంధ్ర సమ్మేళనమొనరించి సంయుక్తాంధ్రరాష్ట్రసాధనమే మాముఖ్యోద్దేశము. మా

విజయనగరము మొదలు మీ విజయనగరము వరకు ఈ దేశమంతయు సర్వకాల సర్వావస్థలయందును ఒకటిగానే యుండునుగాక. మనలో మనకు భేదము లేర్పడకుండునుగాక.

గజపతి.—మీ యనురాగమునకు చాల కృతజ్ఞుడను. విజయనగరము నుండి కటకమువరకును గల యీ యాంధ్రదేశమంతయు రాయలసీమయే గదా యైనది. ఈ యాంధ్రసామ్రాజ్యము అవిచ్ఛిన్నముగా ఆచంద్రార్కము వెలయు గాక. ప్రభుత్వములు మారినను రాష్ట్ర విభజనమైనను మన యాంధ్రాభిమానము మారకుండునుగాక. మండలాభిమానముచే దేశాభిమానము చెడకుండును గాక.

వంది.—జయ జయ, కృష్ణదేవరాయ మహారాయ, సర్వాంధ్ర చక్రవర్తీ, సర్వాంధ్ర రాష్ట్ర ప్రతిష్ఠాపక జయ.

అప్పాజీ.—గజపతిమహారాయ, మాయేలినవారు నేడే విజయనగరమునకు ప్రయాణము.

గజపతి.—సకలసన్నాహములకును ఏర్పాట్లు గావించెదను.

[అందరు నిష్క్రమింతురు.]

పంచమాంకము

స్థలకము 1.

విజయనగరము.

ము. చేటి.—[ప్రవేశించి] నేడు తిమ్మనగారి పారిజాతాపహరణకృతి సమర్పణమహోత్సవం, దిగ్విజయమహోత్సవాంగంగా జరుగబోతున్నది. నేడుగదా ఓన్నమదేవిగారి పలపంత తీరును. తిమ్మనగారు ఈవరకే తమ కావ్యమును పిలినవారికి కొంత వినిపించి వారిమనసు మెత్తబరిచియున్నారు. చూతాం గాక నేడేమి జరుగునో. అదుగో సభ జరుగుతున్నది. నేనుకూడ పోయి చాటుగ చూచి అమ్మగారికి నివేదిస్తాను.

[అంత ఆసీనులై రాయలు, మంత్రులు, కవులు మొదలైనవారు ప్రవేశింతురు. తిమ్మనగారొక ప్రత్యేకమైన వేదికపైకూర్చుండి పారిజాతాపహరణములో గ్రంథాంశభాగములను చదువుదురు.]

కౌశికగోత్ర విఖ్యాతుఁడాపస్తంబ
సూత్రుఁ, డార్వేలపవిత్రకులుఁడు,
నందిసింగామాత్యునకును దిమ్మాంబకుఁ
దనయుండు, సకలవిద్యావివేక
చతురుఁడు, మలయమారుతకవీంద్రునకు మే
నల్లుండు, కృష్ణరాయక్షితీశ
కరుణాసమాలబ్ధ ఘనచతురంతయా
నమహాగ్రహార సన్మానయుతుఁడు
తిమ్మయార్యుండు శివపరాధీనమతి య
ఘోరశివగురు శిష్యుండు పారిజాత

హారణమను కావ్య మొనరించె నంధ్రభాష
నాదివాకరతారా సుధాకరముగ.

రాయ.—[తనలో] మహాకవి మాయంతఃపురచరిత్రముతో తనకావ్యమందు హెచ్చుగా ధ్వనింపజేసినాడు. మేము చేసినది సరికాదని మాకు నీతి యుపదేశించుచున్నాడు. వాస్తవమే. [ప్రకాశము] అప్పాజీ! ఈమహాకవులకు వారుకోరునట్టి అగ్రహారములు ఈయవలసినది. పంచమహావాద్యములును, చామరాందోళికాది సామంతచిహ్నములను మేము ఇచ్చినారము. తక్షణమే అల్లసాని పెద్దనగారికిని, నంది తిమ్మయ్యగారికిని పల్లకీలో ఊరేగింపు చేయవలసినది.

[నేపథ్యమునుండి—మహాప్రభూ, పల్లకివచ్చియున్నది.]

రాయ.—కవీశ్వరులారా, రండు. [అందరు నిష్క్రమింతురు.]

స్థలము 2

చిన్నమదేవి నగరు.

ము. చేటి.—[ప్రవేశించి] అబ్బ! ఏమిగదా సుదినం. ఎన్నాళ్లకు మాదేవిగారికి మళ్లీ సంతోషం కలిగింది. తెనాలిరామలింగయ్య పెట్టిన కలహం ముక్కుతిమ్మనార్యుడి ముద్దుపలుకులచే తీరి మరల ఏలినవారు చిన్నాదేవిగారిని అనుగ్రహించినారు. తిరుమలమ్మగారికి మునుపు వజ్రపు జడబిళ్ల యిస్తే ఇప్పుడు దిగ్విజయముపైన తర్వాత గోలకొండ గనులలో మానగరికి ఏలినవారు తెచ్చినారు. తిమ్మనగారికి అందోళికా ఛత్ర చామరాది సన్మానము. ఎంత సంతోషం. అదుగో ఏలినవారు చిన్నమదేవిగారు ఇక్కడికే వస్తున్నారు. దేవిగారిని సర్వాభరణాలతోను అలంకరించి ఏలినవారు పిలుచుకొని వస్తున్నారు.

[అంతట చిన్నమదేవి ప్రవేశింతురు.]

చిన్న.—అవిధంగా ఏలినవారు కోపంతో వెళ్లిపోగానే నేను ప్రాణాల మీద ఆశవదులుకొన్నాను.

రాయ.—చెలీ! గతమునకు చింతిల్లకు. నీకు కావలసినదంతయు సిద్ధముగా నున్నదిగదా. ఒక వజ్రపుదిమ్మెకై కోపగించితివిగదా. గోలకొండ గనులన్నిటిని తెచ్చి యిక్కడ పెట్టించితిని. నవరత్నములు నీ నగరిలో రాసులు పోయించితినిగదా.

మం-పేటి.—ఇప్పుడుగదా నాకు సంతోషము.

[నేపథ్యమునుండి—మాకుమాత్రము సంతోషముగాదా.]

రాయ.—ఓహో రామలింగయగారు

రామలిం—[ప్రవేశించి] జయము జయము ఏలినవారికి. జయము జయము మహారాణిగారికి. ఏలినవారి దిగ్విజయంచేత రాణిగారు వర్ధిల్లుతున్నారు.

చిన్నమ.—రామలింగయగారి ఆశీర్వచనముచేత.

రాయ.—వాస్తవమే. వారు నాటిన బీజమే ఇట్లు ఫలించినది. మరి ప్రియా నీకింక నేమి కావలయును?

చిన్న.—ఏలినవారి యనుగ్రహము కలిగిన తర్వాత ఇంకను నే కావలసియుండును. అంతయు చేకూరినట్లే, కాని నాకొక కోరిక యున్నది ఏలినవారికి నామీద అనుగ్రహము కలుగగానే శ్రీతిరుపతి వేంకటేశ్వరులను దర్శించి స్వామికి మొక్కులు ముడుపులు చెల్లించుకొని ఏలినవారితో కలిసి భక్తకోటిలో మన శిలావిగ్రహములు చెక్కించవలయునని. ఈమొక్కు చెల్లించవలయునుగదా.

రాయ.—కాంస్యవిగ్రహములే పోయించెదను. తక్షణమే సన్నాహము చేయించెదను.

రామలిం.—బళి, బళి! మహాప్రసాదము.

చిన్న.—[చేటితో] ఒసే మా అక్కగారినికూడా పిలిచిరావే.

[చేటి నిష్క్ర.]

రాయ.—ఎవరురా అచ్చట తక్షణమే మా అప్పాజీగారిని, మంత్రులను దండనాథులను, సామంతులను మేము చూడవలెను.

[తిరుమలదేవి ప్రవేశించును. రాయలు చిన్నాదేవియు సంభాషింతురు. మంత్రులును ప్రవేశింతురు.]

రాయ.—మహామంత్రులారా మేము దిగ్విజయయాత్ర ముగించిన సంతోషమున భగవంతుని దర్శనార్థము తిరుమలకు పోదలచినారము.

సభ్యులు.—బళిబళి.

రాయ.—మేము కూడను మాకవులగోష్ఠిలో రచియించిన ఆముక్తమాల్యదా ప్రబంధమును అచ్చట దేవునికి అంకితము గావించెదము.

సభ్యులు.—మహాప్రసాదము, మహాప్రసాదము

రాయ.—మరి మన మెల్ల నిప్పుడే ప్రయాణము.

[అందరు నిష్క్రమింతురు.]

స్థలము. 3

తిరుమల భగవత్సన్నిధానము

[రాయలు, దేవేరులు ఒకప్రక్కను, మరియొకప్రక్క మంత్రులు, దండనాథులు, సామంతులు, కవీశ్వరులును నిలిచి సేవించుచుందురు. అర్చకుడు భగవత్ప్రసాద మొసంగి అందరకును శఠగోపముంచును. రాయలు ఆముక్తమాల్యదనుండి కొన్ని పద్యములు చదివి గ్రంథమును భగవత్పీఠమున నుంచును.]

శిల్పి.—మహాప్రభువులు దేవేరులతో నిటు ఎడముగా నిలువబడె శిలావిగ్రహముల రచనకు ప్రారంభము చేయబడెను.

[రాయలు, దేవేరులును ఒకప్రక్క నిలుతురు.]

సభ్యులు.—జయ శ్రీకృష్ణదేవరాయ మహారాయా, సర్వాంధ్రచక్రవర్తీ, జయ. సర్వాంధ్రరాష్ట్రప్రతిష్ఠాపక జయ.

సమాప్తము.

చెన్నపురి : చంద్రికాప్రెస్సున ముద్రితము.—1946.
Q. H. M. S. 114 B. 500. 25-3-1946.